МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ
УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»

Кафедра соціальних технологій
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність 053 «Психологія»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ»

Виконав(ла): здобувач 2-го курсу магістратури,
групи ЗПЛ-22-2м-vn
заочної форми навчання

_____ Дубань Любов Петрівна

Керівник _____ к.пед.н., проф. Заброцький М.М.
(підпис)

Допущено до захисту рішенням кафедри соціальних технологій
Протокол № __ від «__»_____ 2024р.
Завідувач кафедри _____ Костенко Н.І.
(підпис)

Вінниця 2024

АНОТАЦІЯ

Дубань Л.П. **Психологічні особливості асоціальної поведінки у підлітковому віці.**

Підлітковий вік посідає особливе місце в загальному процесі формування особистості, оскільки супроводжується необхідністю молодої людини самовизначитись, тобто побудувати свій життєвий план. Успішність цього завдання визначатиме адекватність подальшої самореалізації особистості впродовж дорослості, яка охоплює більшу частину онтогенезу. Продуктивне самовизначення передбачає сформованість у підлітка базових проявів самосвідомості – розвиненого Я-образу, адекватної самооцінки, прийнятного рівня домагань, а також компетентності щодо можливих варіантів побудови життєвого плану. Проблема деструктивної поведінки широко розкрита у вітчизняній і зарубіжній соціологічній літературі. Потрібно відзначити, що такий аспект, як підліткова девіація, вивчений нині ще дуже мало.

У підлітковому віці девіантна поведінка являє собою складне явище, і саме тому вивчення даної проблеми має різноплановий і міждисциплінарний характер.

Ключові слова: готовність, асоціальна поведінка, підлітковий вік, самосвідомість, розвиток, життєвий план.

ABSTRACTS

Duban L.P. Psychological features of antisocial behavior in adolescence.

Adolescence occupies a special place in the overall process of personality formation, as it is accompanied by the need for a young person to self-determine, that is, to build his or her life plan. The success of this task will determine the adequacy of further self-realisation of the individual during adulthood, which covers most of ontogenesis. Productive self-determination implies the formation of basic manifestations of self-awareness in an adolescent developed self-image, adequate self-esteem, an

acceptable level of claims, as well as competence in possible options for building a life plan. The problem of destructive behaviour is widely covered in domestic and foreign sociological literature. It should be noted that such an aspect as adolescent deviance has been studied very little.

In adolescence, deviant behaviour is a complex phenomenon, and that is why the study of this problem is multifaceted and interdisciplinary.

Keywords: readiness, antisocial behaviour, adolescence, self-awareness, development, life plan**.**

ВСТУП……3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ІСТОРИЧНОМУ ТА СУЧАСНОМУ ДИСКУРСІ 6

1.1. Девіантний дискурс і його трансформація на сучасному етапі 6

1.2. Поняття «асоціальної/девіантної поведінки» в вітчизняних та зарубіжних дослідженнях 9

1.3. Характеристика психологічних механізмів та умов формування асоціальної поведінки в підлітковому віці 14

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1 21

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ 22

2.1. Особливості організації та етапи проведення дослідження формування асоціальної поведінки у підлітків 22

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження формування асоціальної поведінки у підлітків 27

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2 52

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ІЗ ПОДОЛАННЯ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ……

3.1. Опис результатів корекційної програми з подолання асоціальної поведінки у підлітків 37

3.2. Апробація корекційної програми 37

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3 52

ВИСНОВКИ 54

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 58

ДОДАТКИ..... 67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Підлітковий вік посідає особливе місце в загальному процесі формування особистості, оскільки супроводжується необхідністю молодої людини самовизначитись, тобто побудувати свій життєвий план. Успішність цього завдання визначатиме адекватність подальшої самореалізації особистості впродовж дорослості, яка охоплює більшу частину онтогенезу. Продуктивне самовизначення передбачає сформованість у підлітка базових проявів самосвідомості – розвиненого Я-образу, адекватної самооцінки, прийнятного рівня домагань, а також компетентності щодо можливих варіантів побудови життєвого плану. Пошуки ідентичності сучасними молодими людьми, ускладнені несприятливими колізіями розвитку українського суспільства, часто набувають стресогенного характеру, що спричинює переживання ними підвищеної тривожності та провокує конфліктний характер поведінки підлітків. За умов неадекватного напрямку розвитку особистості підлітка та відсутності своєчасної психологічної корекції, конфліктність із ситуативного поведінкового прояву може перерости в характерологічну рису та набути деструктивного змісту. Така ситуація, що є розповсюдженою для психологічної практики сьогодення, і визначає актуальність нашого дослідження.

Проблема деструктивної поведінки широко розкрита у вітчизняній і зарубіжній соціологічній літературі. Потрібно відзначити, що такий аспект, як підліткова девіація, вивчений нині ще дуже мало.

У підлітковому віці девіантна поведінка являє собою складне явище, і саме тому вивчення даної проблеми має різноплановий і міждисциплінарний характер.

Об’єкт дослідження: явище асоціальної поведінки підлітків.

Предмет дослідження: вікові особливості проявів асоціальної поведінки в підлітків.

Мета дослідження: вивчення психологічних особливостей асоціальної поведінки у підлітковому віці.

Завдання дослідження:

1. Розглянути девіантний дискурс і його трансформацію на сучасному етапі.
2. Описати поняття «асоціальної/девіантної поведінки» в вітчизняних та зарубіжних дослідженнях.
3. Навести характеристику психологічних механізмів та умов формування асоціальної поведінки в підлітковому віці.
4. Виявити особливості організації та етапи проведення дослідження формування асоціальної поведінки у підлітків.
5. Здійснити аналіз та інтерпретацію результатів дослідження формування асоціальної поведінки у підлітків.
6. Надати опис результатів корекційної програми з подолання асоціальної поведінки у підлітків.

Гіпотеза дослідження: 1) підлітки мають деякі девіації поведінки, обумовлені їх віком, як зокрема;

2) корекційна програма сприяє зниженню рівня вираженості асоціальної поведінки у підлітків.

Теоретико-методологічна база дослідження: При дослідженні проблеми подолання підлітками деструктивної конфліктності за допомогою опановуючої поведінки ми спираємось на визнані нині на наукових теренах психологічні концепції. Серед них варто виділити дослідження теорії конфлікту О. О. Єршова, Л. О. Петровської, Н. В. Грішиної, Ф. М. Бородкіна, І. Н. Коряка, Т. М. Титаренко, Г. В. Ложкіна, Н. І. Пов'якель, А. Т Ішмуратова, М. І. Пірен, Ф. Ю. Василюка, О. Ф. Бондаренка, серед зарубіжних вчених – Л.Козера, М. Дойча, Д. Скотта та ін.

Методи дослідження:

– теоретичні – аналіз, порівняння, класифікація, узагальнення наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження;

– емпіричні: тестування, спостереження, індивідуальні та групові бесіди;

– методи статистичного аналізу отриманих даних якісного аналізу результатів дослідження.

Результати дослідження полягає в тому, що в роботі проаналізований та систематизований матеріал по проблемі профілактики асоціальної поведінки у підлітків, відмічені особливості асоціальної поведінки, які властиві підліткам, розроблена програма, яка спрямована на профілактику асоціальної поведінки у підлітків. Отримані в ході дослідження дані можливо використовувати педагогам, психологам, батькам. Запропонований нами матеріал можуть використовувати студенти при підготовці до занять, при написання рефератів, курсових і дипломних робіт.

Коротка характеристика групи досліджуваних: У дослідженні взяли участь підлітки у віці 12-15 років, а також група вчителів – предметників середніх класів, психологи, соціальні працівники та завучі з навчальної та виховної роботи (по 20 спеціалістів із кожної школи).

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота включає в себе вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел, що нараховує 70 джерел та додатки. Основний зміст роботи викладено на 55 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ІСТОРИЧНОМУ ТА СУЧАСНОМУ ДИСКУРСІ

1.1. Девіантний дискурс і його трансформація на сучасному етапі

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю глибокого вивчення проблеми проявів полярної девіантності в суспільстві. Це питання має не тільки академічно пізнавальний характер, воно безпосередньо пов'язане з практичною проблемою: необхідністю освіти формувати творчо активну особистість, яка має вміння ефективно і нестандартно вирішувати нові життєві завдання. Актуальні позиції дослідження девіантності зумовили вибір теми та формулювання наукового завдання, спрямованого на соціально-філософську рефлексію полярної девіантності у функціонально-корекційному аспекті освіти.

Ефективним засобом корекції різних проявів девіантності автори вважають систему освіти. Основним завданням сучасної системи освіти є не просто підготовка професіоналів, що володіють загальними та спеціальними знаннями, а формування самостійної творчо та соціально активної особистості. Функція освіти полягає в тому, щоб трансформувати антиповедінку в ту модель поведінки, яка виступає найбільш оптимальною в плані співвідношення до моралі, загальноприйнятих цінностей, гуманітету як такого. Це відповідає світовим тенденціям розвитку та гармонізації суспільства у третьому тисячолітті.

За наявності великої наукової літератури з проблеми девіантності, її визначення загалом становить значну складність. Це пов'язано з багатьма чинниками, насамперед, з нестабільністю соціальних моральних норм, які часто спірні, але від яких неминуче доводиться відштовхуватися щодо цього питання. Проблему ускладнює той факт, що моральні критерії не мають імперативного характеру, можуть змінюватися з часом, до того ж на основі різних культур

формуються різні соціальні моральні нормативи. У сучасному суспільстві, що характеризується наявністю численних культурних і субкультурних систем, широкою диференціацією соціальних верств, маргіналізацією, ускладненням соціальної структури, поняття моральної норми часто носить суб'єктивний і достатньо умовний характер. Тому багато поведінкових моделей стають девіантними по відношенню до базових культурних установок. У плюралістичних суспільствах, де співіснує безліч субкультур, у різних груп населення можуть бути різні погляди та мотивування поведінки. Вивчення всіх сторін явища є актуальним та перспективним напрямом у соціальній філософії.

Відповідно до соціологічних пояснень девіантності, закладеними теорією аномії Е. Дюркгейма, вона виникає в перехідному суспільстві зі слабко вираженими, застарілими або такими, що втратили підтримку більшості моральними і поведінковими нормами [1]. Саме такий період нині переживає українське суспільство. Це пов'язано, в першу чергу, з нестабільністю соціальних моральних норм, які часто спірні, але від яких необхідно відштовхуватися при дослідженні цього питання. Моральні критерії змінюються з часом, з урахуванням різних культур формуються різні соціальні моральні нормативи.

Девіантна поведінка є соціальним явищем, вираженим у формах людської діяльності, які відхиляються від офіційно встановлених чи фактично існуючих у суспільстві норм, стандартів, шаблонів. Виходячи з цього, всі поведінкові відхилення можна поділити на дві полярні групи: позитивні та негативні девіації. Слід розрізняти ознаки девіантної поведінки, яка носить соціально творчий характер і є відображенням соціальної інновації (позитивної девіації), а також девіантної поведінки, породженої або тої, що відкриває шлях до соціальної патології, що несе при цьому соціально негативний характер (Негативної девіації).

Позитивні девіації - соціально значимі в діях людини відхилення від загальновизнаних норм поведінки. Вони можуть мати форму нового мислення, нових ідей, як і прояви - носити характер творчої діяльності.

Негативні девіації - вчинення людиною соціальних дій, які відхиляються від домінуючих у соціумі соціокультурних очікувань та норм, загальноприйнятих правил поведінки. Відповідно до теорії аномії Роберта Мертона, девіантна поведінка виникає, перш за все, тоді, коли суспільно прийняті цінності не можуть бути досягнуті деякою частиною цього суспільства. У контексті теорії соціалізації до девіантності схильні люди, соціалізація яких проходила в умовах заохочення або ігнорування окремих елементів їх поведінки (насильство, аморальність) [2].

Девіантність постає як різнополюсне явище, отже, залежно від характеру прояву, несе у собі амбівалентні начала. Як ключові форми полярної девіантності, виділяємо нестандартну творчу і деструктивну поведінку. Нестандартна творча поведінка (позитивна девіація) може мати форму нового мислення, нових ідей, а її прояви можуть мати характер творчої діяльності. Позитивна девіація - це соціально значущі в діях людини відхилення від загальновизнаних норм поведінки. Така форма передбачає активність, що грає позитивну роль в прогресивному розвитку суспільства.

Деструктивна поведінка спрямована на руйнування соціальних норм (правових, морально-етичних, естетичних, культурних). Девіантна поведінка деструктивної спрямованості (негативна девіація) - вчинення людиною або групою людей соціальних дій, що відхиляються від домінуючих в соціумі соціокультурних очікувань і норм, загальноприйнятих правил виконання соціальних ролей, що тягнуть за собою стримування темпів розвитку суспільства: руйнування енергетичного потенціалу окремих особистостей і суспільства в цілому.

Прояв девіацій у соціальній практиці створює унікальні ситуації, що потребують спеціальних способів пізнання. У центрі уваги науки виявляється спонтанна активність самоорганізованих суб'єктів, спосіб існування яких у соціальному просторі - гра смислів, вільна творчість та прийняття іншого. Характер девіантної поведінки, спрямованість творчого потенціалу особистості залежать, по-перше, від того, як вона навчена, відповідати на труднощі, що виникають: шляхом творчих або руйнівних дій, по-друге, - від того, яким чином суспільство стимулює соціально-інноваційні, творчі дії особистості.

1.2. Поняття «асоціальної/девіантної поведінки» в вітчизняних та зарубіжних дослідженнях

Питання, які стосуються проблеми виникнення асоціальної поведінки в психологічній науці були розглянуті в працях Е. Дюркгейма, З.К.Леонгарда, З.Фрейда, Е. Фромма, Е. Еріксона, В.М.Бехтерева, Л. С. Виготського, І.В.Дубровіной, В.В.Ковалева, А.Е.Личко, Д.И.Фельдштейна, Т.І.Шульге та ін.

В кінці 19 початку 20 століть концепції відхилень у поведінці розробляються на основі двох підходів: функціонального і нозоцентричного. Ці концепції є біогенетичними або соціогенетичними пояснювальними концепціями.

У другій половині 20 століття в результаті змін парадигм в науці, проблема відхилень у поведінці почала досліджуватися комплексним багатофакторним аналізом [8].

У своїй роботі ми за основне використовували визначення С.Т.Гаврілова. На його думку, поведінка, що відхиляється - це багатогранне явище життя соціального середовища, соціальних відносин в стійких формах людської діяльності, які не відповідають нормам і очікуванням суспільства. Воно може бути позитивним і служити прогресу суспільства, а може бути і негативним,

тобто перешкоджати розвитку суспільства. Це стереотип реакції поведінки, зв'язок з порушенням відповідних віку соціальних норм: втеча з дому і бродяжництво, рання алкоголізація, токсикоманія і наркоманія, суїцидальна поведінка, сексуальні девіації. Дана поведінка зумовлена не тільки соціальними, але й біологічними причинами, які викликані хворобами, адаптацією і дезадаптацією [31].

С.А.Белічевою було виділено соціальний тип поведінки, що відхиляється. У ньому розглянуті корислива спрямованість - це розкрадання, крадіжки; агресивна орієнтація - образа і хуліганство; соціально-пасивний тип, а саме ухилення від цивільних обов'язків, відхід від активного громадського життя.

Вона вважає, що вони розрізняються за ступенем суспільної небезпечності, за змістом і цільовою спрямованістю.

Платоновим В.Д. були розкриті наступні форми відхилень у поведінці: соціальне (деструктивне, аморальне, політичний злочин) і делінквентне (кримінальне), і паранормальне [31].

В.Д.Менделевич виділяє такі клінічні прояви відхилень від норми як - аддиктивне, делінквентне, патохарактерологічне, психопатологічне, на базі гіперможливостей; при цьому він підкреслював, що при психопатологічних типах девіантної поведінки значення ситуативних чинників нівалюється [38].

Вітчизняні дослідники А.А.Александров, В.В.Королев, В.Д.Менделевич, В.Г.Степанов вважають, що доцільно розділяти асоціальну поведінку на злочинно - кримінальну. Кримінальна особистість це та особистість, яка скоїла злочин (В.Н.Кудрявцев, В.Ф.Пірожков). Одні вчені стверджують пріоритетність ендогенності, кажучи, що «злочинцями не народжуються, а стають», інші ж (Айзенк, Кречмер, Ломброзо, Шелдон) - доводили значимість ендогенних причин, коли відхилення генетично «запрограмовані» [32].

Девіації включають в себе делінквентну, девіантну і кримінальну поведінку:

1. Девіантна поведінка - є одним з видів поведінки, що відхиляється, пов'язана з порушенням відповідних віку соціальних норм і правил поведінки, які характерні для мікросоціальних відносин і малих статевовікових соціальних груп.

2. Делінквентна поведінка характеризується як повторювані асоціальні вчинки дітей і підлітків, які складаються в певний стійкий стереотип дій, що порушують правові норми, але не тягнуть за собою кримінальної відповідальності через їх обмежену суспільну небезпечність або недосягнення дитиною віку, з якого починається кримінальна відповідальність.

3. Кримінальна ж поведінка визначається як протиправний вчинок, який по досягненню віку кримінальної відповідальності служить підставою для порушення кримінальної справи і кваліфікується за певними статтями кримінального кодексу. Кримінальній поведінці передують різні форми девіантної і делінквентної поведінки.

Дати єдине вірне визначення відхилень у поведінці на сьогоднішній день завдання складне. Багато вчених, дослідників асоціальну поведінки пропонують розрізняти різні варіанти типології відхиляється.

Т. Шибутані запропонував виділяти три типи поведінки, що відхиляється. До першого типу переконань людей, які володіють престижем і владою, або від офіційно прийнятих норм і еталонів. Другий тип, який він виділив, виникає у зв'язку з тимчасовою втратою самоконтролю, особливо під впливом сильного збудження. У випадках порушення прийнятих стандартів поведінки відбувається імпульсивно, досить часто всупереч власним переконанням і нормам.

Третій виділений тип поведінки, що відхиляється він називає компульсивним, або примусовим. Це особливий вид примусу. Цей вид поведінки пов'язаний з поганою пристосованістю окремої людини. Шибутані вважає, що даний вид поведінки є своєрідним засобом захисту. Часом деякі малолітні

правопорушники дуже агресивні, озлоблені і навіть невиправдано жорстокі зі своїми жертвами і при цьому абсолютно не відчувають почуття провини. Шибутані визначає цей тип поведінки, що відхиляється як погане особистісне пристосування. [30].

У зарубіжних дослідженнях асоціальну поведінки можна виділити кілька моделей, в рамках яких і відбувалося осмислення самої суті відхилення поведінки і причин, що обумовлюють його виникнення.

Індивідуально-теоретична модель поведінки, що відхиляється. Тут порушення процесу навчання фіксуються за допомогою спеціального медичного або психологічного інструментарію. Проблеми неуспішності в навчанні та поведінки в цій моделі пояснюються органічними ушкодженнями мозку, нездатністю до концентрації, мовними ушкодженнями, недостатнім рівнем розвитку інтелекту, тощо. Діагностика спрямована виключно на дитину, а саме як носія певної проблеми. Інформацію, яку отримують в процесі діагностики, що орієнтована на дефект, не можна використовувати при плануванні і здійсненні педагогічного процесу, а так само оцінюванні його результативності в рамках загальної освіти [39].

Друга модель - соціокультурної депривації має на увазі, що в більшості випадків відхилення в поведінці виникають в результаті несприятливих соціокультурних умов, в яких відбувається розвиток дитини. Соціокультурній депривації сприяють такі чинники як:

- недостатнє харчування і належний догляд;

- психічні травми, які виникають в результаті пияцтва, розлучення батьків, побоїв;

- відсутність регулярного та адекватного виховного впливу на дитину з боку її батьків;

- повна байдужість і апатія батьків, які переносяться на дитину.

Третя, суспільно - теоретична модель говорить, що ретельному аналізу піддаються суспільні умови, які можуть призводити до виникнення відхилень у поведінці.

Німецькі педагоги В. Янцен і У. Пройс - Лаузітс говорять про те, що ізоляція дітей з порушенням процесу навчання, поведіною, що відхиляється в спеціальних класах і школах є основною передумовою для генезису розладу, тому що це перешкоджає накопиченню соціального досвіду і далі веде до затримки особистісного розвитку. В результаті чого наявні на даний момент відхилення є не причиною, а наслідком соціальної ізоляції, яка з'являється в ході патологічної зміни відносин між індивідуумом і суспільством [39].

Вченими Л.Ульманом і Л.Краснером була розроблена модель, яка поетапно структурує процес маркування поведінки, що відхиляється: - поведінка (індивід робить що-небудь ...) - соціальний контекст, тобто при певних обставинах ... - спостерігач, який знаходиться в позиції влади (це когось дуже обурює, дратує і заважає настільки, і це визначає необхідність конкретних дій) - фіксування поведінки, що відхиляється або порушеної поведінки (вступати в контакт з індивідом, з огляду на зроблене суспільством маркування , і відповідно визначати адекватний спосіб взаємодії з ним)

Наступна, екологічна модель. Вона являє собою комплексну теоретичну перспективу, яка долає центрацію на особистість. Вчені звертаються до цілісної життєвої ситуації дитини, в якої вже є певні ускладнення. Вихідною посилкою для діагностики і організації педагогічного супроводу стає не саме порушення розвитку, а сама диференційована потреба дитини, у певній підтримці [16].

Теоретичне вивчення феномена поведінки, що відхиляється, дозволило сформувати ряд певних висновків, які мають вагоме практичне значення для організації діагностичної діяльності педагогів, а саме: - поведінку, що відхиляється необхідно розглядати як сигнал дитини, що є, найбільш підходящим в даній ситуації, з точки зору самої дитини; - не можна намагатися пояснювати

поведінку дитини за допомогою однієї причини (монокаузально); - не існує якогось загальної і єдиної для всіх людей поведінки, що відхиляється. Тому для того кожен випадок відхилень у поведінці необхідно вивчати і осмислювати диференційовано, щоб визначити адекватні педагогічні заходи сприяння; - особливу увагу необхідно звернути на рамки життєвої ситуації, в якій знаходиться сама дитина і не слід розглядати поведінку, що відхиляється як одну з властивостей особистості дитини [41].

1.3. Характеристика психологічних механізмів та умов формування асоціальної поведінки в підлітковому віці

Причини девіантної поведінки досить різноманітні. На думку І. С. Кона, на формування девіантної поведінки підлітків можуть впливати соціальні фактори, перебудова Я-концепції, патології психічного здоров'я, а також індивідуально-особистісні чинники. Можна виділити чотири групи основних факторів, що ускладнюють соціальну адаптацію і викликають девіантну поведінку: біологічні, психологічні, соціальні та економічні чинники.

Біологічні чинники включають як спадкові порушення, так і патологію функціонального розвитку організму, що виникла в результаті хвороб. Це можуть бути порушення розумового розвитку (як результат пошкодження нервової системи), дефекти слуху, зору і мови, пороки будови тіла.

Психологічні фактори пов'язані з впливом на організм людини надмірних психічних навантажень, конфліктних ситуацій, які можуть підвищувати збудливість нервової системи і приводити до нервово-психічних захворювань, психопатії, неврастенії, пограничних станів, що обумовлює неадекватні реакції. До психологічних факторів можна віднести акцентуації характеру. На думку К.Леонгарда, акцентуація характеру залежить від чинників зовнішнього середовища і передбачає посилення ступеня певної риси, це крайній варіант

норми, який накладає відбиток на спосіб життя людини. А. Е.Лічко визначає акцентуацію як дисгармоничность розвитку характеру, що обумовлює підвищену вразливість особистості й утрудняє її адаптацію в деяких ситуаціях.

Соціальні фактори, що відхиляється дітей і підлітків виражаються в соціальній нерівності, низькому моральному рівні суспільства, руйнуванні духовних цінностей, а також в дефектах шкільного, сімейного і суспільного виховання. Шкільна дезадаптація дітей призводить їх в асоціальні компанії, до захоплення спиртними напоями, наркотиками.

Економічні чинники включають розшарування суспільства, безробіття, інфляцію, обмеження соціально прийнятних способів отримання гідного заробітку (особливо це відноситься до підлітків). Наприклад, відраховані зі школи 15-16-річні підлітки не можуть реально працевлаштуватися, що в підсумку призводить до добування засобів існування кримінальним шляхом, особливо якщо вони виховувалися в малозабезпечених і неблагополучних сім'ях.

Девіантна поведінка також пов'язано з статевим дозріванням, яке у сучасних підлітків завершується раніше настання соціальної зрілості. У цей період у підлітків відзначаються диспропорції в рівні і темпах розвитку особистості. Завищений рівень домагань, бажання бути самостійним, пошуки свого місця в житті супроводжуються імпульсивністю, емоційною нестійкістю, різкими перепадами настрою, впертістю. Тому у відповідь на будь-яку критику у підлітка можливі спалахи гніву і неадекватність поведінки. З цим можуть поєднуватися безрозсудність, схильність потрапляти в нещасні випадки або робити необдумані і порушують правила вчинки. Прискорення фізіологічних і психічних процесів в цей період призводить до того, що відхилення в поведінці виникає як би раптово.

Як правило, спочатку девіантна поведінка невмотивована. Підліток хоче відповідати вимогам суспільства, але в силу несприятливих умов життя і виховання в сім'ї, невдач в навчанні і пов'язаних з цим проблем в школі,

невмінням будувати взаємини з оточуючими і різними психофізичними відхиленнями в стані здоров'я він не може цього зробити.

Психоструктурні особливості підлітків з девіантною поведінкою, часто обумовлені поведінковими новоутвореннями, відповідними даній віковій групі (в тому числі появою рефлексії, самосвідомості), формують характерні особливості їх сприйняття як в рамках «Я-концепції» (через самоідентифікацію себе як фізична, духовна, матеріальна і соціальна істота, з теорії У.Джеймса), так і в рамках рольових ідентифікацій і їх реалізації в соціокультурному просторі [4].

Такі особливості сприйняття проявляються в таких аспектах:

- потреба в самовираженні, самоідентифікації;
- схильність до конфронтацій і конфліктів в процесі отримання нової інформації, нігілізм;
- неуважність, непосидючість, опір активної навчальної і комунікаційної діяльності, викликані нестійкістю нервової системи (апатичність, підвищена збудженість або загальмованість, запальність і т.п.);
- дисонанс фізико-соціального розвитку, що виявляється в збереженні дитячих поведінкових характеристик в підлітковому віці: дитячі інтереси, нестійкість вираження емоцій, сугестивність, схильність до чужого впливу, нерозвинене почуття відповідальності та ін.
- емоційні порушення (тривожність, відсутність цілісності емоційного сприйняття імпульсивність, дратівливість, запальність, агресивність);
- неприйняття педагогічних впливів;
- невміння долати труднощі.

Перераховані вище особливості сприйняття підлітків з девіантною поведінкою формують ряд вимог до організації педагогічних процесів і загальної взаємодії з такими підлітками. Сучасні корекційні психо-педагогічні програми будуються по двох каналах: на підставі визначення підлітками оптимальних

форм взаємодії з навколишньою дійсністю і на підставі формування почуття емпатії [5].

При цьому, як корекційні, так і профілактичні програми повинні відповідати загальним принципам побудови виховних та освітніх програм для підлітків з девіантною поведінкою: безпеки, адекватної відповідності матеріалу віковим і психологічним особливостям. Крім того, програми повинні містити технології розвитку цінностей і психологічних ресурсів людини, а також формувати навички протистояння тискові, емоційній компетентності та вирішення конфліктів, будувати позитивне самовизначення в соціокультурному просторі.

Сучасна соціально-психологічна практика виділяє сім форм технологій роботи з підлітками з асоціальною поведінкою, серед них [3]:

 Організація соціального середовища - визначення індивіда в соціально сприятливу для особистісного гармонійного розвитку середу (наприклад, секції, гуртки, і т.п.), а також робота з вузькими соціальними групами, до яких він відноситься (наприклад, сімейне консультування);

 Психопрофілактична робота (інформування) класичний формат лекцій, колективних або індивідуальних бесід, надання тематичної інформації в форматі фото / відео / аудіоресурсів, що оповідає про вплив на індивіда всіх форм прояву девіантної поведінки;

 Активне соціальне навчання соціально-важливих навичок - реалізується переважно в рамках групових тренінгів резистивності і ассертивності, в ході яких у підлітків формуються навички розпізнавання негативних зовнішніх впливів (з боку однолітків, батьків, рекламних концепцій, тощо) і протистояння їм, а також з'являються навички розпізнання та адекватного, коректного виразу емоцій, боротьби з агресією і стресом, розвиваються комунікативно адаптивні навички;

 Організація діяльності, альтернативної девіантної поведінки - інтеграція в референтну середу через трудові процеси, подорожі, створення психологічно сприятливого клімату соціального середовища, тощо.;

 Організація здорового способу життя - стимулювання підлітків на ведення активного і здорового способу життя за рахунок забезпечення вільного доступу до різних спортивних майданчиків, організацію спортивно-оздоровчих заходів, забезпеченням путівок в санаторії і спортивні табори, пропаганда ЗСЖ;

 Активізація особистісних ресурсів - забезпечення активної самореалізації підлітків в спорті, творчості та науці за рахунок участі в групах спілкування та особистісного зростання;

 Мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки - забезпечення оперативного соціального, психологічного та медичного обслуговування для підлітків, які характеризуються як «група ризику» [7].

Перераховані вище технології використовуються як психологами, так і соціальними структурами, в чиє ведення входить взаємодія з девіантними підлітками: відділ у справах неповнолітніх (ВСН), комісія у справах неповнолітніх (КСН), поліція у справах неповнолітніх (ПСН), соціально-реабілітаційні центри денного і стаціонарного перебування, відділ опіки та піклування, освітні установи.

Соціальні педагоги як в соціальних, так і в освітніх установах, в роботі використовують такі методи взаємодії з девіантними підлітками :

 метод психологічного консультування (індивідуального і групового, сімейного);

 метод розмовної психотерапії - розмова з підлітком, спрямована на вербалізацію емоційних станів, словесний опис емоційних переживань, що формує позитивне ставлення до співрозмовника і гармонізує внутрішній стан і словесну аргументацію підлітка ;

- музикотерапія - використання в роботі музичних творів різного характеру, що дозволяють співвідносити внутрішній емоційний стан з музичною тональністю, а також долати стрес і агресію;
- імаготерапія - використання в цілях терапії гри образами, що дозволяє практикувати соціальні ролі і адаптувати підлітків до реального життя в соціокультурному просторі;
- психогімнастика - мімічні вправи в рамках групових занять, засновані на руховій експресії і пантомімі і дозволяють знизити емоційну напругу і викликати взаємну довіру в учасників;
- морітатерапія - метод, в рамках якого учасники групового заняття виступають в якості експерта по відношенню до будь-якого питання (дають своє оцінне судження, призводять аргументацію з відповідними невербальними жестами (мімікою, жестами, інтонацією тощо.), а педагоги допомагають вибудовувати свій виступ правильно з точки зору культури поведінки і грамотності;
- ізотерапія - виклад на папері власних думок і переживань, що дозволяє підлітку зняти емоційну напругу, а соціальному педагогу (в т.ч. психолога) інтерпретувати внутрішній стан підлітка [7].

Вищенаведені методології, підходи і технології дозволяють ефективно взаємодіяти з підлітками з девіантною поведінкою та реструктурувати їх поведінкові особливості до оптимальних, соціально-прийнятних показників.

На сьогоднішній день правова грамотність розглядається як один з основоположних аспектів соціалізації девіантних підлітків , оскільки задовольняє відразу декілька вимог і особливостей взаємодії з групою ризику і носить інформаційний, освітній, попереджувальний (профілактичний) характер. Основи правової грамотності в умовах сучасних стандартів освіти викладаються дітям з початкової школи в рамках лекцій та елективних занять, а також є обов'язковим пунктом профілактичної роботи з підлітками і корекційної роботи з підлітками

групи ризику. Знання правових основ і санкцій, що пред'являються уповноваженими органами за вчинення діянь різного рівня відповідальності (адміністративних і кримінальних правопорушень), дозволяє попередити значну кількість правопорушень, скоєних девіантними підлітками, і тим самим уникнути відповідальності [9].

Освітній процес для девіантних підлітків повинен будуватися відповідно до характерних особливостей їх поведінки і сприйняття, про які ми говорили вище.

Дослідження показують, що робота девіантів в різновікових групах дає більший ефект у порівнянні з класичними одновіковими колективами [6]. Системна організація освітнього процесу щодо девіантних підлітків , виражена в поетапному наданні тематичної інформації, поєднанні лекційних та практичних занять, а також впровадження корекційних методологій, дозволяє не тільки забезпечити ефективність засвоєння одержуваної інформації, а й соціально адаптувати підлітків групи ризику.

Висновки до розділу 1

Таким чином, можна зробити висновок, асоціальна поведінка – це багатогранне явище життя соціального середовища і соціальних відносин в стійких формах людської діяльності, які не відповідають нормам і очікуванням суспільства. Проблеми асоціальної поведінки вивчаються багатьма вченими, як у нас в країні, так і за кордоном. І на сьогоднішній день проблема девіантної поведінки і девіантності не втратила свою актуальність. Нині існує безліч підходів до розгляду даної проблеми і сприяє більш глибокому вивченню девіантності не тільки окремо, але і в сукупності з іншими якостями особистості і вивченням даного феномена в підлітковому віці.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

2.1. Особливості організації та етапи проведення дослідження формування асоціальної поведінки у підлітків

У межах досліджень цих та інших авторів ми виділили такі поняття дослідження:

1. Девіантна поведінка - це стійка поведінка особистості, яка відхиляється від найважливіших соціальних норм, завдає реальної шкоди самої особистості та шкоди» найближчому соціальному оточенню, супроводжується соціальною дезадаптацією;

2. Підлітковий вік - це період розвитку, від 10-11 до 15 років, який відповідає початку переходу дитини від дитинства до дорослості: і характеризується таким поняттям як «підліткова криза».

3. Школа – це соціальний інститут, суспільно-державна: система, покликана задовольняти освітні запити суспільства, особистості держави.

4. Культурно-освітнє середовище ЗЗСО - це простір, у якому відбувається формування взаємодії її суб'єктів щодо створення базових, ціннісних, предметно-практичних, функціональних умов, які б забезпечували процес розвитку та саморозвитку базової культури підлітка, педагогічної культури вчителів та батьків учнів.

У ході теоретичного дослідження було виявлено, що загальноосвітня школа може бути середовищем формування девіантної поведінки у підлітковому віці. Модель корекції девіантної поведінки підлітків на базі загальноосвітньої школи повинна у зв'язку з цим розв'язати проблеми навчання та виховання підлітків у школі; проблеми міжособистісного спілкування підлітків з

педагогічним складом школи та з однолітками; проблеми відсутності середовища для неформального спілкування та самореалізації, творчого розвитку учнів.

Мета дослідження - виявлення взаємозв'язку девіантної поведінки та умов навчання підлітка у сучасній загальноосвітній школі.

Гіпотеза дослідження

1. Сучасні умови навчання у загальноосвітній школі, освітній та виховний процеси, можливості самореалізації та соціалізації, особливості психічного регулювання активності, вікового та функціонального розвитку далеко не завжди сприяють запобіганню девіантної поведінки-підлітків.

2. Корекція девіантної поведінки підлітків на базі загальноосвітньої школи досягається завдяки зниженню рівня шкільної тривожності, підвищення шкільної мотивації, емоційної стійкості, комунікабельності.

Емпіричне дослідження проводилося у три етапи:

На першому етапі констатувального експерименту нами діагностувалися дві групи піддослідних:

1) Перша група – підлітки віком 12-15 років. Ціль психодіагностичного обстеження - виявлення дітей, схильних за своїми соціально-психологічним характеристикам до різних форм девіантної поведінки.

2) Друга група - педагоги та фахівці загальноосвітньої установи. Мета психодіагностики - виявлення соціально-психологічних характеристик особистості педагога, що впливають на його професійну діяльність (зокрема на особливості викладання та міжособистісного спілкування з дітьми середніх класів).

Підсумком реалізації цього етапу було виділення контрольної та експериментальної групи дослідження.

На другому етапі формувального експерименту нами було розроблено та апробовано модель корекції девіантної поведінки підлітків на базі

загальноосвітньої школи. На даному етапі експерименту було проведено роботу з педагогічним складом загальноосвітньої установи та підлітками, створено систему виховної позакласної роботи у школі.

На третьому етапі контрольного експерименту було проведено повторну діагностику та досліджено ефективність використання розробленої нами моделі корекції девіантної поведінки підлітків на базі загальноосвітньої школи.

У дослідженні взяли участь підлітки у віці 12-15 років, а також група вчителів – предметників середніх класів, психологи, соціальні працівники та завучі з навчальної та виховної роботи (по 20 спеціалістів із кожної школи).

Спираючись на перелік цих психологічних факторів, ми вибрали такі методики дослідження:

1. Методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса.

Цей особистісний опитувальник призначений для вивчення рівня та характеру тривожності, пов'язаної зі школою у дітей молодшого та середнього віку. Стимульний матеріал тесту складається з 58 питань, які пропонувалися письмово. На кожне запитання потрібно однозначно відповісти «так» чи «ні». Автором виділяються 8 факторів (шкал) тривожності.

Слід зазначити, що кількість питань, які «працюють на ту чи іншу шкалу, по-різному. Так, наприклад, загальну тривожність випробуваного у школі «діагностують» 22 питання, а низьку фізіологічну опірність стресу - 5. Відповідно, одержувані сирі значення за шкалами не врівноважені між собою. Тому порівняння результатів за шкалами між собою некоректне.

2. Методика «Багатофакторне дослідження особистості» (16 PF - опитувач) Р. Б. Кеттелла (№ 105).

В даний час різні форми даного опитувальника є найпопулярнішим засобом експрес-діагностики особистості. Вони використовуються у всіх ситуаціях, коли необхідне знання індивідуально-психологічних особливостей людини.

Опитувальник діагностує риси особистості, які Р.Б. Кеттел називає конституційними чинниками.

У нашій роботі ми використали варіант опитувальника *С* — скорочений варіант, який використовують в умовах дефіциту часу. Він містить 105 питань.

Стосовно предмета нашого дослідження було використано в повному обсязі чинники, в опитувальник увійшли 74 питання по 12 шкалам.

Час обстеження коливався від 20 до 50 хв.

Спосіб роботи з опитувальником викладається в інструкції для випробуваного. Відповіді заносилися на спеціальний опитувальний лист, а потім обраховувалися за допомогою спеціального ключа. Збіг відповідей «а» та «с» оцінювався двома балами, збіг відповіді «в» - одним балом. Сума балів з кожної виділеної групи питань давала внаслідок значення чинника.

3. Діагностика комунікативної соціальної компетентності (КСК).

Ця методика була призначена для отримання повнішого уявлення про особистість підлітків.

Опитувальник містить 100 тверджень, розташованих у циклічному порядку, для того, щоб забезпечити зручність відліку за допомогою трафарету. Для кожного питання передбачено три альтернативні відповіді.

Методика включає 9 факторів.

Рівнева оцінка факторів (у балах): 16-20 – максимальний рівень; 13-15 - переважна виразність факторів; 8-12 – середній рівень; 5-7 – низький рівень.

4. «Методика виміру рівня тривожності» Дж. Тейлора (адаптація Т.А. Немчинова).

Для вимірювання рівня тривожності нами використали тест «Методика вимірювання рівня тривожності Тейлора (адаптація Т.А. Немчинова)». Опитувальник складається із 50 тверджень. Для зручності користування кожне твердження пропонувалося обстежуваному на окремій картці. Відповідно до

інструкції, обстежуваний відкладає праворуч і ліворуч картки, залежно від цього, згоден він чи згоден з які у них твердженнями. Тестування продовжується 15-30 хвилин.

Оцінка результатів дослідження опитуваних проводилася шляхом підрахунку кількості відповідей обстежуваного, що свідчать про тривожність.

Сумарна оцінка: 40-50 балів сприймається як показник дуже високого рівня тривоги; 25-40 балів свідчить про високий рівень тривоги; 5-25 балів - про середній рівень та 0-5 балів - про низький рівень тривоги.

5. «Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів» М. Цукермана.

Для дослідження чинника «схильність до ризику» ми використали, «Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів М. Цукермана».

Методика використовувалася на дослідження рівня потреб у відчуттях різного роду. Випробуваним пропонувалося 16 тверджень, об'єднаних у пари: З кожної пари потрібно було вибрати твердження, найбільш характерне для випробуваного. Результати оброблялися та інтерпретувалися відповідно до ключа.

Кожна відповідь, що збіглася з ключем, оцінювалася в один бал. Отримані бали підсумовувалися. Сума показників і була показником рівня потреб у відчуттях.

Високий рівень потреб у відчуттях» (11-16 балів) позначає наявність потягу, можливо, безконтрольного, до нових, «лоскоче нерви» вражень, що часто може провокувати випробуваного на участь у ризикованих авантюрах та заходах.

Від 6 до 10 балів – середній рівень потреб у відчуттях. Він свідчить про вміння контролювати такі потреби, про помірність у їх задоволенні, тобто, з одного боку - про відкритість нового досвіду, з іншого - про стриманість і розважливість у необхідних моментах життя.

Низький рівень потреб у відчуттях (від 0 до 5 балів) означає наявність передбачливості та стриманості на шкоду отриманню нових вражень (і

інформації) від життя. Випробовуваний з таким показником надає перевагу стабільності та впорядкованості невідомому і несподіваному в житті.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження формування асоціальної поведінки у підлітків

На першому етапі констатувального етапу експерименту нами було опитано підлітків, учнів середніх класів двох загальноосвітніх шкіл. Розглянемо отримані результати діагностики за кожною методикою окремо.

1. Методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса.

Так за параметром оцінки рівня переживання соціального стресу більшість дітей показала середній результат (88 осіб - 44,0%), 46 хлопців (23,0%) набрали низьку кількість балів. Високі показники за цим фактором були виявлені у 66 учнів (33,0%).

За шкалою фрустрації потреби у досягненні успіху 102 дитини (51,0%) набрали середню кількість балів та по 49 школярів (24,5%) показали високий та низький результат.

Страх самовираження яскраво виявився у 65 хлопців (32,5%), 85 осіб (42,5%) показали за цією шкалою середній результат, 50 респондентів (25,0%) набрали за цим чинником низьку кількість балів.

Страх ситуації перевірки знань виявився у 69 учнів (34,5%), у 87 осіб (43,5%) за цією шкалою було виявлено середню кількість балів, а у 44 школярів (22,0%) ця характеристика особистості була виражена слабо.

Страх не відповідати очікуванням оточення виявився високим у 64 осіб (32,0%). Середня кількість балів отримали за свої відповіді 90 учнів (45,0%). Низький рівень прояву цієї властивості тривожності проявився у 46 людина (23,0%).

За шкалою діагностики низької фізіологічної опірності стресу високий рівень виразності даного фактора був виявлений у 41 випробуваного (20,5%), середній – у 94 осіб (47,0%), а низький – у 65 випробуваних (32,5%).

І, нарешті, за шкалою діагностики проблем та страхів у відносинах з вчителями високі оцінки отримали 64 учні (32,0%), середні 79 підлітків (39,5%), а низькі – 57 випробуваних (28,5%).

За параметром діагностики загальної тривожності у школі високий рівень було виявлено у 60 осіб (30,0%), середній – у 95 піддослідних (47,5%) та низький – у 45 школярів (22,5%). Отже, загалом досить великі групи учнів школярів характерний високий рівень прояви шкільної тривожності (рис. 2.1).

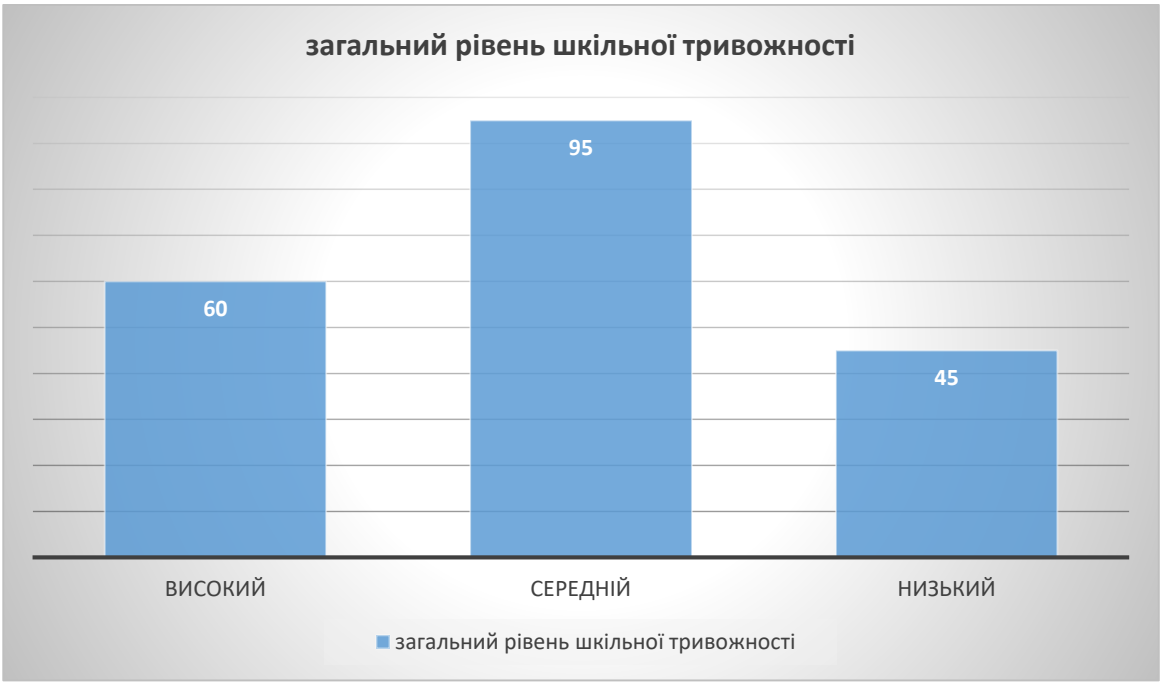

Рис. 2.1 Результати діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса

Узагальнюючи отримані дані, ми можемо відзначити, що більшість піддослідних з високим рівнем шкільної тривожності характеризуються наявністю:

- переживання соціального стресу (емоційного стану дитини, і натомість якого розвиваються її соціальні контакти);

- страху самовираження (негативного емоційного переживання ситуацій, пов'язаних із необхідністю саморозкриття);

- страху ситуації перевірки знань (негативного ставлення та переживання тривоги у ситуаціях публічної перевірки знань, досягнень, можливостей);

- страху не відповідати очікуванням оточення (орієнтації на значущість інших в оцінці своїх результатів, вчинків, тривоги з приводу оцінок, очікування негативних оцінок з боку оточення);

- проблем та страхів у відносинах з вчителями (загального негативного емоційного фону відносин із дорослими у школі, що знижує успішність навчання дитини).

2. Методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла**.**

Розглянемо тепер отримані результати тестування за методикою Р. Кеттелла.

Дані опитування по багатофакторному опитувальнику Р. Б. Кеттелла були проаналізовані по кожному з факторів окремо.

Так за фактором А «замкнутість-товариськість» 27,0% (54 особи) набрали низьку кількість балів. Ці показники можуть говорити нам про те, що діти з такими результатами характеризуються замкнутістю, нетовариським, деякою ригідністю та зайвою строгістю в оцінці інших людей. 55,0% респондентів (ПО людина) показали за шкалою середній результат. 18% опитаних (36 підлітків) набрали високу кількість оцінок. Високі бали учнів за цією шкалою характеризують їх як відкритих, добросердих, товариських, уважних до потреб інших, активних у вибудовуванні міжособистісних відносин та усунення конфліктів.

За фактором С «емоційна стійкість – емоційна нестійкість» більшість респондентів набрали середню кількість балів (111 осіб – 55,5%). Низькі оцінки, що виражають низьку толерантність стосовно фрустрації, схильність до почуттів,

мінливість інтересів, схильність до дратівливості, підвищеної стомлюваності, були виявлені у 49 учнів (24,5%). Висока кількість балів за цією шкалою виявилося набраним лише у 40 осіб (20,0%). Для цих піддослідних властивий прояв витриманості, високої працездатності, емоційної зрілості, відсутність нервової перевтоми. Таким чином, певна група дітей виявила низький рівень емоційної стійкості.

Результати респондентів за чинником «підпорядкованості домінантності» розподілилися так: 99 опитаних (49,5%) набрали за цією шкалою середнє; 49 школярів (24,5%) – висока та 52 хлопців (26,0%) – низька кількість балів. Школярі, які отримали свої відповіді високі оцінки, характеризуються як люди владні, незалежні, самовпевнені, вперті до агресивності; їм характерний авторитарний стиль управління. Дітей з низькими балами з цього чинника відрізняє сором'язливість, схильність, поступатися дорогою іншим, залежність, високий рівень тривожності щодо своїх можливих помилок.

За шкалою «стриманість-експресивність» у більшості опитаних нами дітей не було виявлено жодних крайніх результатів. 116 осіб (58,0%) набрали середню кількість балів; у 41 випробуваного (20,5%) виявилися високі, а у ще 43 учнів (21,5%) - низькі оцінки. Загалом отримані нами дані за фактором F можуть говорити нам про те, що діти з вираженим проявом стриманості характеризуються розсудливістю, обережністю, розважливістю. Для деяких із них властива схильність до песимістичного сприйняття дійсності. У респондентів з високою кількістю балів можна спостерігати імпульсивність, енергійність у поведінці. Їх також характерно емоційність, динамічність спілкування, щирість у відношенні з людьми.

За фактором «схильність до почуттів - висока нормативність поведінки» 97 осіб (48,5%) набрали середню кількість балів, у 61 опитаного підлітка (30,5%) виявилися низькі оцінки, 42 школярі (21,0%) показали високий результат. У цілому низькі оцінки підлітків по цій шкалі свідчать, що це схильні до мінливості,

безпринципності, неорганізованості, гнучким установкам стосовно соціальних норм. Високі оцінки характеризують дітей як наполегливих і відповідальних у досягненні цілей, діяльність їх спрямована на справу.

За шкалою «боязкість-сміливість» більшість респондентів набрали середню (102 особи – 51,0%) та високу (54 особи – 27,0%) кількість балів. 44 підлітки (22,0%) показали за цим фактором низьку оцінку, яка говорить про наявність у дітей сором'язливості, невпевненості у своїх силах, стриманості, боязкості. За високих оцінок за фактором Н дитині властивий прояв соціальної сміливості, активності, готовності мати справу з незнайомими людьми та обставинами.

Результати за шкалою I "жорсткість-чутливість" показали, що 48,5% (97 осіб) набрали середню, а 30,5% (61 опитаний) високу кількість оцінок. Цей показник характеризує опитуваних нами школярів як* людей, яким властива мужність, самовпевненість, розважливість, деяка жорсткість, суворість, черствість стосовно оточення. Низькі оцінки виявились у 42 осіб (21,0%), що говорить про розвинену здатність до емпатії, співчуття, співпереживання та розуміння інших людей.

За шкалою довірливості-підозрілості 52,5% опитаних респондентів (105 осіб) набрали середню кількість балів. 51 особа (25,5%) показала низький результат. 44 дитини (22,0%) набрали високих оцінок. За цим фактором респонденти з низькими балами характеризуються відкритістю, довірливістю, доброзичливістю та терпимістю до інших людей. Для школярів з високими оцінками більшою мірою характерна підозрілість, висока зарозумілість, егоцентричність, спрямованість на самого себе.

За фактором «впевненість у собі - тривожність» 90 осіб (45,0%) - набрали середню, а 64 піддослідних (32,0%) високу кількість балів. Підліткам з високими оцінками за цією шкалою властива тривожність, депресивність, вразливість. Тільки у 46 опитаних (23,0%) виявився високий рівень впевненості у собі.

За шкалою діагностики рівня конформізму в поведінці підлітків 65 школярів (32,5%) набрали низьку кількість балів, що говорить про їхню залежність від групи, схильність до впливу громадської думки про них. Середні оцінки були виявлені у відповідях 91 дитини (45,5%), а високі

- у 44 учнів (22,0%).

За шкалою виявлення рівня розвитку самоконтролю у 96 респондентів (48,0%) були виявлені середні бали, а у 42 підлітків (21,0%) високий рівень прояву самоконтролю, точності виконання соціальних вимог, хорошого контролю емоцій та поведінки. Діти з низькими балами (62 людини – 31,0%) виявляється недисциплінованість, внутрішня конфліктність уявлень себе, стурбованість виконанням соціальних вимог.

І, нарешті, за шкалою адекватності самооцінки певна частина респондентів виявила неадекватну самооцінку. У 37 осіб (18,5%)

- занижена, а у 64 випробуваних (32,0%) - завищена. 99 осіб (49,5%) набрали середню кількість балів за цим фактором, що говорить про адекватний рівень їх самооцінки:

Узагальнюючи отримані результати, ми зобразили всі дані тестування на рис.3.2.

Отримані за методикою Р. Кеттелла результати дозволили нам виділити групу підлітків, що має за більшістю показників характеристики дітей, схильних до різних форм девіантної поведінки. Так дослідження показало, що таким дітям властива схильність до замкнутості (36 осіб – 18,0%), емоційної нестійкості (40 осіб – 20,0%), підпорядкованості (52 особи – 26,0%), конформності (65 осіб – 32,5%), схильності до почуттів (61 людина -30,5%), боязкості (44 людини - 22,0%), довірливості (51 людина - 25,5%), тривожності (64 людини - 32,0%), низькому самоконтролю (62 особи -

31,0%) та вираженості неадекватної самооцінки (завищеної – у 64 осіб (32,0%) та заниженої – у 37 осіб (18,5%).

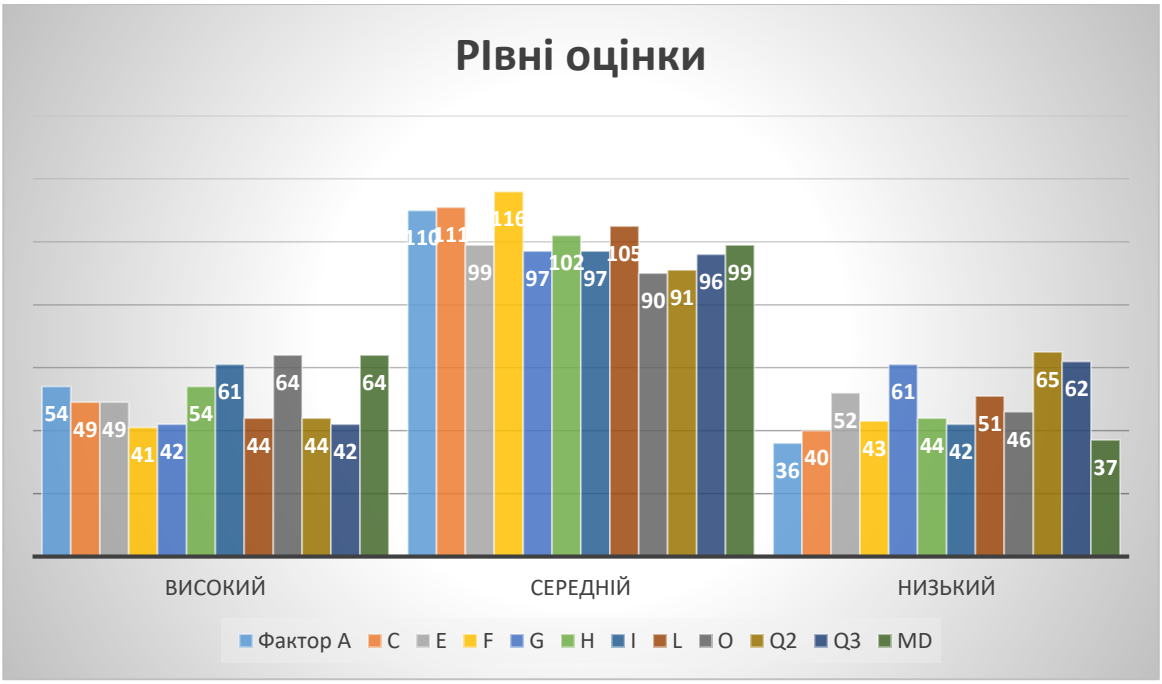

Рис. 2.2 Результати діагностики за методикою багатофакторного дослідження особи Р. Кеттелла

3. Діагностика комунікативної соціальної компетентності (КСК).

Проаналізуємо отримані результати докладніше.

За шкалою правдивості (фактор Л) результати всіх опитаних нами дітей вважатимуться перевіреними і правдивими.

За фактором А максимальну кількість балів отримали 28 дітей (14,0%), переважна – 22 учні (11,0%); середня – 94 особи (47,0%), а низька – 56 школярів (28,0%). Низькі показники за цією шкалою говорять про не товариство, замкнутість дітей.

За фактором У максимальні оцінки виявили 25 учнів (12,5%), найпоширініший рівень вираженості фактора був виявлений у 33 респондентів (16,5%); середні оцінки виявилися характерними для 82 підлітків (41,0%), а низькі - для 60 піддослідних (30,0%). Низькі оцінки - за цим показником говорять про виразність у дітей неуважності або слабкого розвитку мислення.

За фактором С максимальну та переважну кількість балів отримали 22 (11,0%) та 32 (16,0%) осіб, середні – 80 школярів (40,0%), а низькі – 66 дітей (33,0%). Низькі оцінки за фактором С говорять про наявність у підлітків емоційної нестійкості, мінливості, тенденції легко піддаватися своїм почуттям.

За фактором Д максимальні та переважні показники виявились у відповідях 26 (13,0%) та 34 (17,0%) учнів, середні - у 83 школярів (41,5%), а низькі оцінки отримали 57 піддослідних (28,5%) %). Наявність високих балів за цією шкалою говорить про життєрадісність, безтурботність, веселість дітей, а низькі - про серйозність, мовчазність, тверезість.

За фактором К максимальний і переважний рівень прояву чутливості виявився у 22 (11,0%) та 30 (15,0%) осіб, середній – у 80 учнів (40,0%), а низький – у 68 піддослідних (34, 0%). Низькі оцінки свідчать про наявність в дитини характеристик реалістичності, раціональності.

За фактором М максимальну та переважну кількість балів отримали 29 (14,5%о) та 30 (15,0%) осіб, середня – 69 учнів (34,5%), а низька – 72 школярі (36,0%). Ці дані тестування показують, що у досить великої групи підлітків виявляються риси залежності від групи, прямування за громадською думкою.

За фактором Н максимальні та переважні оцінки отримали по 28 осіб (14,0%), середні – 74 респонденти (37,0%), а низькі – 70 учнів (35,0%). Низькі оцінки за даним параметром говорять про імпульсивність та неорганізованість підлітків.

Узагальнюючи отримані результати (фактор П) ми виявили, що в *66* підлітків (33,0%) виявляється досить висока схильність до асоціальної поведінки, зневаги до прийнятих суспільних норм, моральних та етичних цінностей, які встановилися правил поведінки та звичаїв. Ці діти схильні до здійснення девіантних вчинків і мають високий рівень виразності емоційної нестійкості, мінливості, схильності яскраво виявляти свої почуття; залежно від групи; імпульсивності, неорганізованості. Панівні показники за фактором П були

виявлені у 30 осіб (15,0%), середні – у 78 учнів (39,0%), а максимальний рівень комунікативної соціальної компетентності – у 26 випробуваних (13,0%) – рис 3.3.

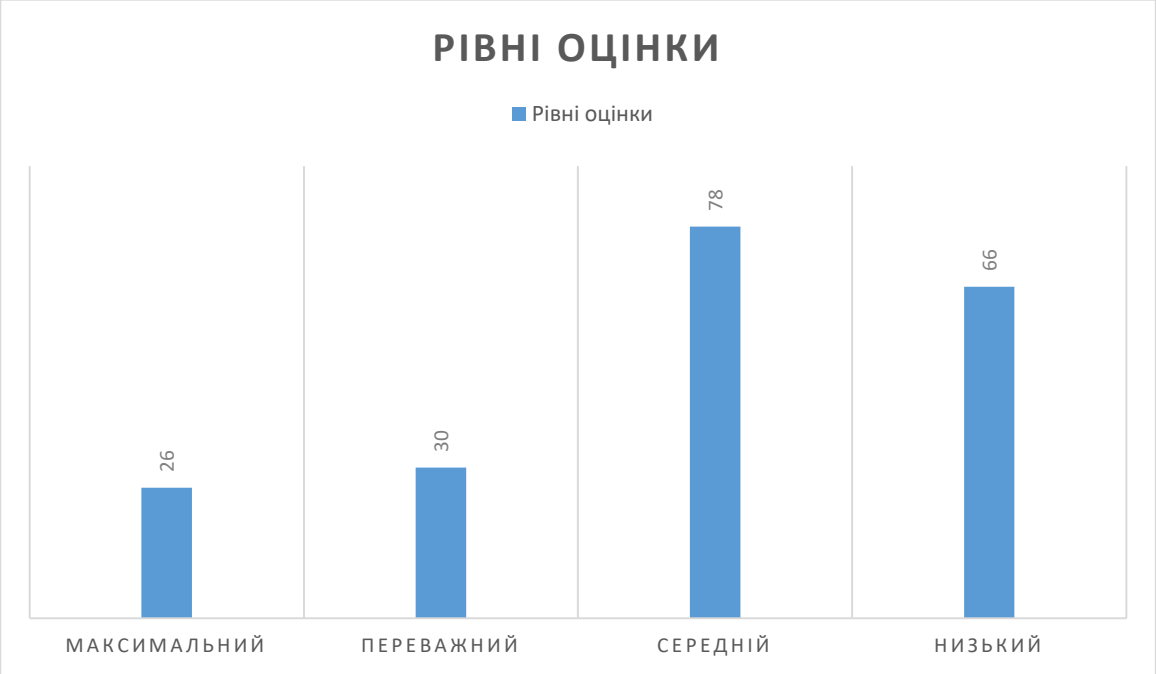

Рис. 2.3 Результати діагностики за методикою виявлення комунікативної соціальної компетентності (КСК)

4. «Методика виміру рівня тривожності» Дж. Тейлора (адаптація Т.А. Немчинова).

Отже, під час проведення методики діагностики рівня тривожності виявили, що дуже високий рівень виразності цього чинника виявився у 40 людина (20,0%). Високі показники виявили у 46 піддослідних (23,0%). Середні, ближче до високих показників, дані були притаманні 40 учнів (20,0%). Середні результати, орієнтовані низький рівень тривожності виявили 43 опитаних школярів (21,5%). Відсутність тривожності у представників цієї групи було виявлено у 31 особи (15,5%).

Результати тестування зображені на рис 3.4.

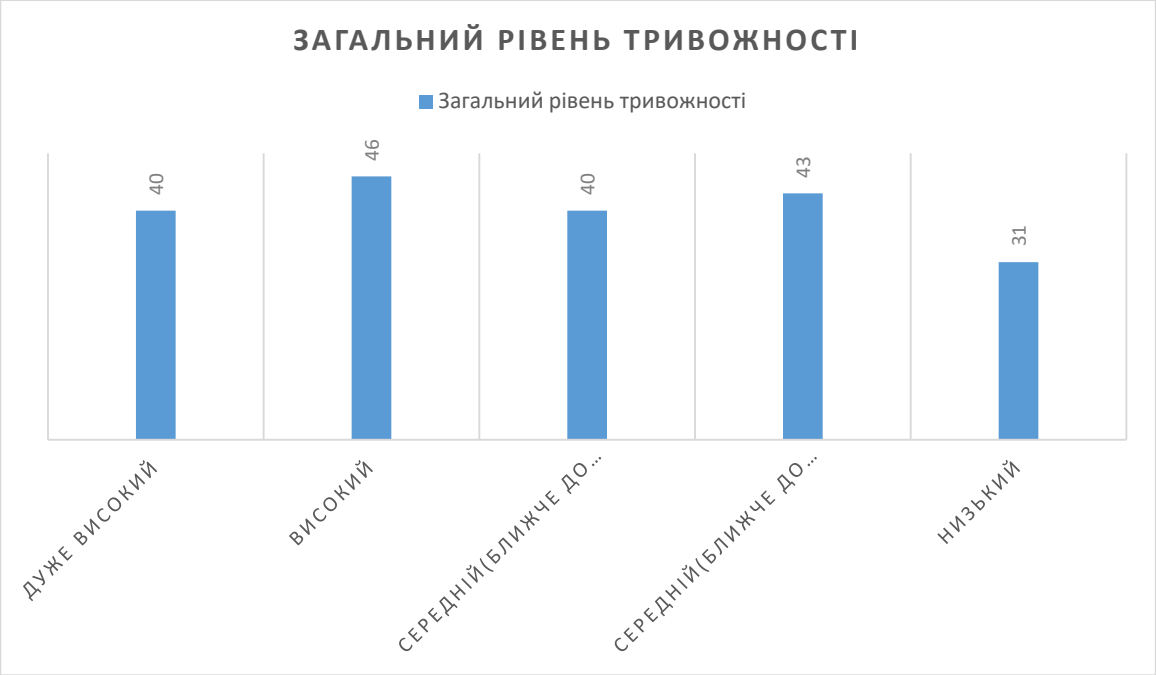

Рис. 2.4 Результати діагностики за методикою вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора (адаптація Т.А. Немчінова)

Отримані дані показують, що у 86 підлітків (43,0%), опитаних нами, виявили дуже високий і високий рівень тривожності.

5. «Методика діагностики потреби у пошуках відчуттів» М. Цукермана.

Опитування дітей показало, що високий рівень потреби у пошуках відчуттів виявився, виражений у 64 осіб (32,0%). Середні показники було виявлено у 90 підлітків (45,0%), а низькі – у 46 школярів (23,0%) – рис. 2. 5.

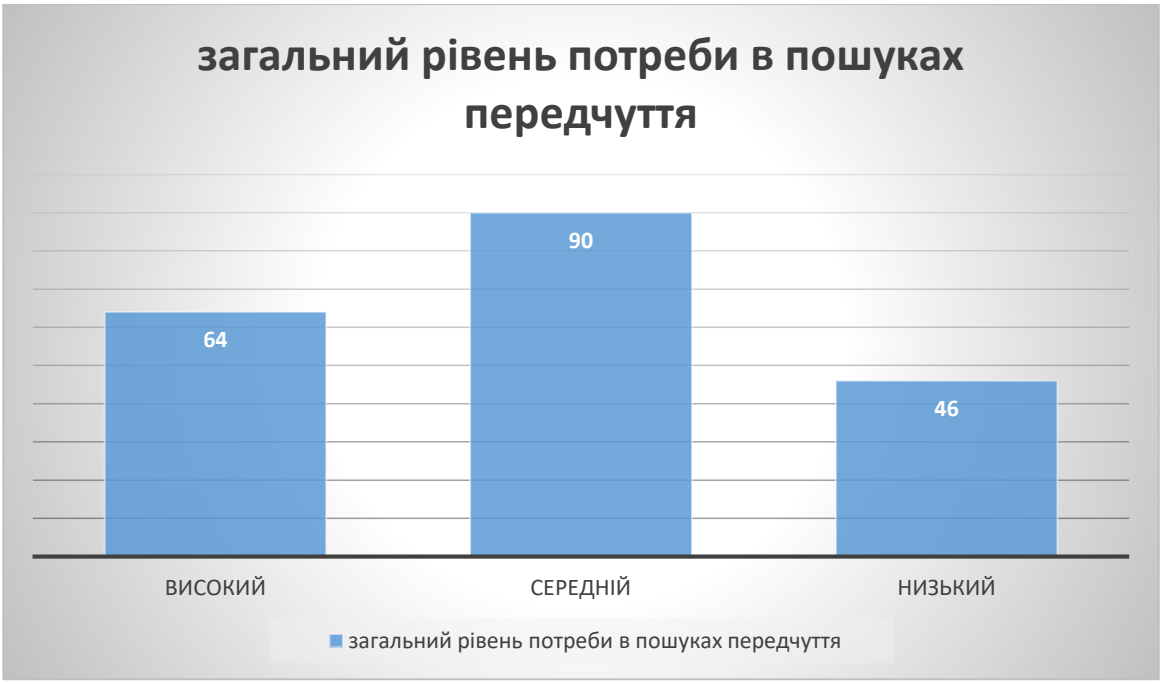

Рис. 2. 5 Результати діагностики потреби у пошуках відчуттів» ГУІ Цукермана

З даних рис. 2.5. видно, що з 64 школярів (32,0%) спостерігається досить високий рівень потреби у пошуках відчуттів. Ці показники позначають наявність у дітей, можливо, безконтрольного потягу до нових «лоскоче нерви» вражень, що може провокувати підлітка на вчинення різних форм девіантної поведінки.

Висновки до розділу 2

Таким чином, аналіз наукової літератури, а також власний досвід роботи показав, що психологічний портрет підлітків, схильних до різних форм девіантної поведінки, характеризується такими особливостями: високим рівнем агресивності, тривожності, неадекватної самооцінки, схильності до ризику, навіюваності, конформності поведінки групи однолітків, самотності; низьким рівнем комунікативної соціальної компетентності; прогностичною некомпетентністю, нездатністю дитини прогнозувати та планувати своє

майбутнє; низькою мотивацією навчання у ЗЗСО, негативним ставленням до вчителя тощо.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ІЗ ПОДОЛАННЯ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКи

3.1. **Опис результатів корекційної програми з подолання асоціальної поведінки у підлітків**

На основі проведеного нами теоретичного дослідження проблеми, а також, спираючись на результати психодіагностичного тестування підлітків та педагогічного складу школи, нами було розроблено та реалізовано психолого-педагогічну модель корекції девіантної поведінки підлітків на базі загальноосвітнього закладу.

Орієнтуючись на виділені нами функції процесу навчання підлітка у школі, проблеми навчання- і виховання-дитини; у середніх класах нами була реалізована поетапна модель роботи, що включає наступні напрямки роботи.

1. Для вирішення проблем, пов'язаних з навчанням та міжособистісними відносинами адміністрації школи та. педагогічного складу з одного боку, і учнями, школярами середніх, класів — з іншого, нами був розроблений спеціальний педагогічний тренінг.

В -основу тренінгу були взяті вже апробовані, ігрові завдання та вправи, описані в роботах та ін.

Цілі педагогічного тренінгу:

- розвиток професійних та особистісних якостей педагога;

- формування у педагогів комунікативних навичок, які допомагають їм спілкуватися з учнями, батьками дітей та колегами по роботі.

Завдання програми:

1. Створення атмосфери для довірчого спілкування групи освітян.

2. Корекція уявлень, що є у педагогів, про особливості психофізіологічного та особистісного розвитку дитини в підлітковому віці.

3. Аналіз, перетворення та розширення професійного досвіду та навичок педагогів.

4. Розвиток у педагогів здатності до рефлексії.

5. Формування та розвиток у педагогів здібності гнучко перебудовувати свою внутрішню позицію.

Принципи роботи у тренінговій групі:

1. Принцип активності. Робота у тренінговій групі буде ефективна лише тоді, коли кожен із учасників буде активно включений у всі події та процедури, що відбуваються в рамках роботи групи.

2. Принцип "тут і тепер". Цей принцип спрямований на подолання тенденції відволікання учасників групи від актуальної ситуації, яка відбувається безпосередньо у рамках реалізації тренінгу. Така тенденція відволікання часто пов'язана з реакцією уникнення проблем, які виникли під час роботи групи.

3. Принцип довірливості передбачає встановлення шанобливого ставлення учасників один до одного.

4. Принцип конфіденційності спрямований на те, що інформація про, що відбувається у тренінговій групі, і що стосується будь-якого з учасників, не повинна обговорюватися поза межами групи.

Методи роботи: групова робота; тренінг поведінки; дискусії; мозкові штурми; бесіди; лекції; особистісний тренінг; ігрові методики; рольові ігри; індивідуальне консультування

У педагогічному тренінгу взяли участь 20 осіб (вчителі середніх класів, психологи та соціальні працівники, а також завучі з навчальної та виховної роботи).

Структуру педагогічного тренінгу склали такі етапи роботи:

1. Перший етап - формування командних відносин у групі (1заняття - 6 годин).

Цілі етапу:

знайомство психологів – провідних тренінгової групи з педагогічним колективом;

психологічне та емоційне згуртування учасників педагогічного тренінгу;

- розвиток у педагогів навичок командної роботи;

- навчання адміністрації школи навичкам формування командних відносин у педагогічному колективі;

- виішення конкретних завдань, що виникають у ході професійної діяльності вчителів.

2. Другий етап – розвиток професійних навичок роботи педагога у колективі.

Цілі етапу:

- розвиток комунікативних навичок;

- надання допомоги у формуванні у педагогів засобів позитивного проектування індивідуального розвитку учнів;

- актуалізація особистого досвіду спілкування з підлітками;

- розвиток навичок ефективної професійної саморегуляції.

На основі досвіду роботи Н. Самоукіної, на другому етапі нами були включені такі цикли роботи:

Цикл «Вчитель – школа» (1 заняття – 2 години). Цілі роботи:

- розвиток у педагогів пластичності та гнучкості у процесі зміни в контактах з колегами комунікативної позиції;

- розвиток у педагогів навичок взаємодопомоги та взаємопідтримки по відношенню до колег, відпрацювання невербальних засобів спілкування, створення консолідованого педагогічного колективу;

- формування в педагогічному колективі доброзичливості, взаємодопомоги та відкритості по відношенню один до одного;

- розвиток у педагогів форм безпосередньої комунікативної поведінки, здатності до спонтанного ігрового спілкування, розкутості та внутрішньої свободи;

- тренування найуспішніших у комунікативному відношенні форм поведінки учасників тренінгу, пошук засобів ефективного індивідуального стилю професійної діяльності

Цикл «Вчитель – клас» (1 заняття – 2 години). Цілі роботи:

- розвиток комунікативних засобів формування у класі позитивної атмосфери та емоційного благополуччя; тренування функції уваги, уміння оперативно концентруватися та зосереджуватися у процесі навчання;

- Формування вміння ефективного управління класом підлітків;

- розширення діапазону професійних можливостей вчителів щодо успішного утримання своєї провідної, керуючої позиції у навчально-виховному процесі;

- Розвиток професійно важливих якостей вчителів, пов'язаних з використанням почуттів у педагогічній діяльності.

Цикл «Вчитель – учень» (1 заняття – 2 години). Цілі роботи:

- пошук ефективного індивідуального стилю педагогічного

спілкування з учнями середніх класів, розширення діапазону комунікативних засобів педагога;

- обмін досвідом спілкування із важкими підлітками між вчителями, пошук ефективних способів взаємодії з учнем, які порушують дисципліну у класі;

- активізація спогадів вчителів, віднесених на той час, коли вони були підлітками.

Цикл «Я – вчитель» (1 заняття 1,5 години). Цілі роботи:

- створення умов для пошуку врівноваженості та стабільностіпедагога; навчання навичок подолання «стресу квапливості», нейтралізації емоційної

напруги, зміцнення прагнення педагога до досягнення стану внутрішньої врівноваженості;

- Вироблення у педагогів навичок оптимального планування свого життя та роботи.

Цикл «Вчитель – сім'я» (1 заняття – 1,5 години). Цілі роботи:

- Обговорення з педагогами важливості безумовної любові до підлітка;

- нейтралізація емоційно-негативних моментів у відносинах подружжя, оновлення сімейних відносин.

Структурний зміст кожного етапу дивіться у Додатку 15.

Підсумком роботи в рамках педагогічного тренінгу стала ініціатива вчителів та адміністрації школи зі створення педагогічного клубу, в рамках якого педагоги, керівництво школи та фахівці у галузі психології та соціальної роботи могли б обговорювати проблеми, що виникають у ході професійної діяльності.

Заняття в рамках педагогічного клубу тривали 1,5 години та проводились за наступною схемою.

1. Початок роботи. Проведення невеликої ігрової розминки. Наприклад, вправи, «Підморгування».

Ціль - розрядка, згуртування, прояв особистих взаємин.

Опис вправи. Половина груп сидить на стільцях обличчям у коло, половина стоїть за стільцями ззаду. На одному стільці ніхто не сидить і завдання того, хто стоїть ззаду переманити когось на стілець так, Щоб це не помітив той, хто стоїть за стільцем. Завдання того, хто стоїть за стільцем не пустити (спіймати) свого сидячого.

Час тривалості початкового етапу: 15 хвилин.

2. Основний етап роботи. На цьому етапі за допомогою провідного групи вибирається проблема, яка потребує свого вирішення.

1) Кожен учасник тренінгу, за бажанням, пропонує для обговорення будь-яку проблему.

2) За допомогою спільного обговорення із групою педагогів вибирається проблема для програвання та обговорення.

3) Група сідає амфітеатром перед імпровізованою сценою. Педагог докладно пояснює ситуацію, що викликала у нього труднощі, та вибирає за допомогою психолога учасників, здатних її розіграти на "сцені".

4) Після програвання ситуації всі учасники групи обговорюють її, висловлюють свою думку і дають оцінку подіям, що відбуваються, обмінюються думками та способами вирішення ситуації.

5) Після визначення ефективних способів вирішення ситуації, ведучий просить учасників знову програти ситуацію із застосуванням вибраних засобів.

6) На останньому етапі учасники обговорюють успішність реалізації знайдених методів вирішення ситуації.

Час тривалості основного етапу: 50 хв.

2. Завершальний етап роботи.

На цьому етапі проводиться обговорення результатів заняття, учасники групи рефлексують свої почуття щодо того, що відбувалося на занятті. Також для завершення використовувалися і невеликі вправи, спрямовані на розслаблення учасників тренінгу.

Час тривалості початкового етапу: 15 хвилин. Усі педагоги, психологи та соціальні працівники, що беруть участь в експерименті, були направлені і пройшли курс підвищення кваліфікації. Працівники школи пройшли такі спеціальні курси.

1. Курс «Діяльність класного керівника в умовах сучасної школи».

Мета курсу – оволодіння знаннями з проблем теоретико-практичних засад виховання в умовах сучасної школи.

Вивчення компонентів курсу дозволило класному керівнику:

- осмислити сучасні психолого-педагогічні проблеми, пов'язані з питаннями виховання;

- розвинути практичні вміння та навички, необхідні для застосування курсу у виховному процесі.

Курс був розрахований на 72 аудиторні години, у тому числі 50 годин – лекції, 6 годин – практичні заняття. Форма підсумкового контролю – захист проектної роботи з теми курсу.

2. Курс «Особистісно-орієнтовані технології навчання в середній школі».

Мета курсу - знайомство із змістом застосування-особово-орієнтованих технологій, практичне освоєння основних прийомів, осмислення інноваційних напрямів у дидактиці середньої школи.

Навчання за цією програмою вибудовується на діяльнісній основі. Йде «освоєння технології в технології». Усі технологічні прийоми відпрацьовуються на матеріалі предмета, що викладається вчителем.

3. Курс «Реалізація компетентнісного підходу у викладанні предметів курсу середньої школи».

Мета курсу – оволодіння знаннями з проблем професійної компетентності педагога у викладанні предметів курсу середньої школи. Вивчення компонентів курсу дозволило викладачам:

- осмислити сучасні підходи та класифікації компетенцій; -

- розвинути практичні вміння та навички, необхідні для застосування курсу в освітньому процесі.

Курс розрахований на 72 аудиторні години, у тому числі 21 годину – лекції, 27 годин – семінари, практичні заняття. Форма підсумкового контролю – захист портфоліо.

4. Курс «Педагогічна підтримка учнів середньої школи».

Мета курсу – оволодіння знаннями з проблем педагогічної підтримки учнів середньої школи.

Вивчення компонентів курсу дозволило викладачам:

- осмислити сучасні підходи до педагогічної підтримки учнів середньої школи;

- розвинути практичні вміння та навички, необхідні для застосування курсу в освітньому процесі.

Курс розрахований на 72 аудиторні години, у тому числі 16 годин лекційні заняття, 56 годин практичні заняття. Форма підсумкового контролю – захист підсумкової роботи.

2. Для вирішення проблем, пов'язаних із міжособистісними відносинами підлітків у школі, нами було розроблено спеціальний соціально-психологічний тренінг.

Основу тренінгу склали вправи та ігрові завдання, апробовані Г.І. Макартичевим [51].

Цілі тренінгу:

- розвиток у підлітків навичок спілкування, вираження та усвідомлення своїх почуттів, прийняття та розуміння почуттів оточуючих людей;

- формування у підлітків навичок самопізнання, самореалізації та саморозвитку;

- розвиток у підлітків мотивації до досягнення позитивно спрямованих життєвих цілей.

Завдання тренінгу: створення сприятливої обстановки у розвитку особистості підлітка;

- формування адекватної самооцінки;

- усвідомлення у різних ситуаціях причин вибору поведінки;

- формування та розвиток навичок визначення своєї позиції у скрутних ситуаціях;

- розвиток навичок прийняття норм і правил, які існують у суспільстві, вміння розуміти та приймати потреби та вимоги інших людей та суспільства в цілому;

- розвиток емпатії, здатність до ефективної взаємодії групи однолітків;

- усвідомлення власної унікальності, своїх сильних та слабких сторін, власного місця у суспільстві;

- розвиток здатності до самовизначення життєвих цілей та розвитку необхідних якостей для їх досягнення;

- розвиток навичок самовизначення, прогнозування та подолання життєвих перешкод;

- актуалізація життєвих цілей та розвиток мотивації до їх досягнення;

- Підвищення впевненості у собі у досягненні життєвих цілей.

Тренінговий курс включає 15 занять по 1,5 години кожне.

Групи випробуваних в експериментальній та контрольній групах було розбито нами на підгрупи по 10 осіб.

Заняття 1.

Ціль: створення сприятливої обстановки для особистісного саморозкриття.

Заняття 2.

Мета заняття: формування доброзичливої робочої обстановки групи, встановлення особистих кордонів при взаємодії на заняттях.

Заняття 3.

Ціль заняття. Формування адекватної самооцінки.

Заняття 4.

Мета заняття: усвідомлення причин вибору моделі поведінки у різних ситуаціях.

Заняття 5.

Мета заняття: формування навичок визначення своєї позиції у скрутних ситуаціях.

Заняття 6.

Ціль заняття: актуалізація знань, набутих на заняттях.

Заняття 7.

Мета заняття: розвиток навичок прийняття правил, що існують у суспільстві чи групі, вміння розуміти та приймати вимоги та потреби інших людей та суспільства.

Заняття 8.

Мета: актуалізація уявлень про свої сильні сторони, розвиток емпатії та здатність до конструктивної взаємодії у групі.

Заняття 9.

Мета заняття: усвідомлення власної унікальності, своїх сильних та слабких сторін, власної корисності для оточуючих та суспільства.

Заняття 10.

Мета заняття: розвиток здатності до самовизначення життєвих цілей та визначення необхідних якостей для їх досягнення.

Заняття 11.

Мета заняття: розвиток здібностей самовизначення, прогнозування та подолання життєвих перешкод.

Заняття 12.

Мета заняття: актуалізація життєвих цілей та розвиток мотивації до їх досягнення.

Заняття 13.

Мета заняття: підвищення самооцінки у досягненні цілей.

Заняття 14.

Мета заняття: підвищення впевненості у досягненні життєвих цілей.

Заняття 15.

Мета заняття: актуалізація життєвих цілей та підвищення мотивації до досягнення життєвих цілей.

Структурний зміст кожного заняття дивіться у Додатку 17.

3. Для вирішення проблем, пов'язаних з відсутністю середовища для неформального спілкування та творчого розвитку та самореалізації підлітків у

рамках загальноосвітньої установи адміністрацією школи було розроблено систему гуртків та секцій.

Мета виховної системи - розвиток особистості, здатної будувати життя, гідне людини.

Виховні завдання:

1) виховання любові до рідної школи, краю, формування громадянської самосвідомості, відповідальності за долю Батьківщини;

2) формування гуманістичного ставлення до навколишнього світу, залучення до загальнолюдських цінностей, освоєння, присвоєння цих цінностей;

3) розвиток творчих здібностей;

4) формування цілісної та науково обґрунтованої картини світу, розвиток пізнавальних здібностей;

5) формування прагнення жити за естетичними, морально-етичними та культурними критеріями, виховання чуттєвої сфери, чуйності, бачення прекрасного;

6) формування самосвідомості, становлення активної життєвої позиції, формування потреби до саморозвитку, здатності успішно адаптуватися у навколишньому світі.

Основні напрямки виховної роботи:

1) організація цікавої, змістовної позаурочної діяльності;

2) забезпечення морального, духовного, інтелектуального, естетичного, культурного розвитку, і навіть саморозвитку дитини;

3) організація роботи з патріотичного, цивільного виховання;

4) розвиток творчих здібностей та творчої ініціативи учнів та дорослих;

5) розвиток колективно-творчої діяльності;

6) організація роботи з попередження та профілактики асоціальної поведінки учнів;

7) організація роботи з обдарованими учнями;

8) залучення учнів до здорового способу життя. Діяльність секцій та гуртків визначається спеціальним Положенням, прийнятим адміністрацією школи.

Підліткам середніх класів було запропоновано участь у наступних гуртках та секціях.

1. ІЗО – студія.

Основна мета роботи гуртка - створення умов, що максимально сприяють розвитку особистості учнів.

Завдання роботи гуртка:

1. Створення умов для реалізації та розвитку творчого потенціалу та художніх здібностей учнів.

2. Вдосконалення навичок роботи олівцем, гуашшю, аквареллю.

3. Розвиток навичок зображення явищ і предметів з натури, пам'яті та уяви.

4. Більш глибоке ознайомлення з різними видами декоративно-ужиткового мистецтва та народних промислів. Розвиток умінь оформлення.

5. Виховання естетичного смаку вміння бачити прекрасне довкола, любові до рідної природи, народної творчості.

6. Більш глибоке ознайомлення з творчістю великих вітчизняних та зарубіжних художників.

2. Молодий турист.

Мета роботи гуртка – створення активної групи у школі для яскравої пропаганди здорового способу життя. Завдання роботи гуртка:

1. Поставити краєзнавчу турботу основною у діяльності дитячого об'єднання.

2. Напрацьовувати навички дослідження, пошуку, пізнання нового, розвивати потребу набувати знання про навколишній світ та закономірності його розвитку.

3. Вчитися аналізувати введене, оцінювати факти та явища, робити висновки.

4. Вчитися орієнтуватися за допомогою карти і компаса.

5. Вчитися організовувати похідний побут у різних погодних та кліматичних умовах, орієнтуватися по карті та компасу, долати природну перешкоду, надавати долікарську допомогу.

6. Розвивати моральні якості: колективізм, дружбу, взаємовиручку, самостійність, чесність, вимогливість до себе та товаришів.

7. Виробляти навички поведінки на природі.

3. Рукоділля.

Мета роботи гуртка - прищеплювати любов до одного виду художньої техніки - в'язання. Завдання роботи гуртка:

Навчальні: - формувати інтерес до декоративно-прикладної творчості;

- розвивати художній смак та орієнтувати на якість виробів;

- розвивати індивідуальні здібності.

Пізнавальні:

- розвивати пізнавальний інтерес до декоративно-ужиткової творчості.

Виховні:

- виховувати повагу до праці;

- Формувати почуття колективізму;

- виховувати моральні якості дітей: сумлінність, чесність, взаємодопомога.

Розвиваючі: розвивати особистісну самоосвіту, активність, самостійність;

- Формувати інтерес до пізнавальної, творчої діяльності;

- сприяти формуванню всебічно розвиненої особистості.

4. Військово-патріотичний гурток.

Мета роботи гуртка – цивільно-патріотичне та духовно-моральне виховання.

Завданнями духовно-морального та цивільно-патріотичного виховання учнів є:

- виховання громадянських якостей особистості;

- залучення учнів до загальнолюдських цінностей, до історії країни;

- створення умов прояву моральних знань, умінь і вдосконалення морально-виправданих вчинків.

5. Театральний гурток.

Мета роботи гуртка - формування мислячої, люблячої та активної людини готової до творчої діяльності в будь-якій галузі.

Завдання роботи гуртка:

- розвиток естетичних здібностей;

- розвиток сфери почуттів, співучасті, співпереживання;

- активізація розумового процесу та пізнавального інтересу;

- оволодіння навичками спілкування та колективної творчості. 6. Гурток «Програмування та графіка».

Цілі та завдання діяльності гуртка.

Сформувати в учнів уміння володіти комп'ютером як засобу вирішення практичних завдань пов'язаних з графікою та мультимедіа,підготувавши учнів до активного повноцінного життя та роботи в умовах технологічно розвиненого суспільства шляхом забезпечення передпрофесійної підготовки з орієнтацією на поглиблене вивчення методів та прийомів сучасного дизайну.

- формування знань про роль інформаційних процесів у живій природі, техніці, суспільстві;

- формування знань про значення інформатики та обчислювальної техніки у розвитку суспільства та у зміні характеру праці людини;

- формування знань про основні принципи роботи комп'ютера; способи передачі інформації;

- формування знань про основні етапи інформаційної технології вирішення завдань у широкому значенні;

- формування умінь моделювання та застосування його у різних предметних галузях;

- формування умінь та навичок самостійного використання комп'ютера як засобу для вирішення практичних завдань.

Також дітям було запропоновано участь у секціях з баскетболу, волейболу, настільного тенісу, футболу та гандболу.

У діяльності гуртків та секцій взяли участь усі підлітки експериментальної групи.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 3

У рамках проведення формуючого експерименту нами було виділено такі напрямки роботи:

1. Для вирішення проблем, пов'язаних із навчанням та міжособистісними відносинами адміністрації школи, педагогічного складу з учнями середніх класів, нами було розроблено спеціальний педагогічний тренінг. Цілі педагогічного тренінгу: розвиток професійних та особистісних якостей педагога; формування у педагогів комунікативних навичок, які допомагають їм спілкуватися з учнями, батьками дітей та колегами по роботі. Також педагоги пройшли курси підвищення кваліфікації за такими напрямами: “Діяльність класного керівника в умовах сучасної школи”; «Особистісно-орієнтовані технології навчання у середній школі»; «Реалізація компетентнісного підходу у викладанні предметів курсу середньої школи»; "Педагогічна підтримка учнів середньої школи".

2. Для вирішення проблем, пов'язаних з міжособистісними відносинами підлітків у школі був розроблений спеціальний соціально- психологічний тренінг Цілі тренінгу: розвиток у підлітків навичок спілкування, висловлювання та

усвідомлення своїх почуттів, прийняття та розуміння почуттів оточуючих людей.

3. Для вирішення проблем, пов'язаних з відсутністю середовища для неформального спілкування та творчого розвитку та самореалізації підлітків у рамках загальноосвітньої установи адміністрацією школи було розроблено систему гуртків і секцій. Ціль виховної системи - особистість, здатна будувати життя, гідне людини.

ВИСНОВКИ

Психологічний портрет підлітків, схильних до різних форм девіантної поведінки, характеризується такими особливостями: високим рівнем агресивності, тривожності, неадекватної самооцінки, схильності до ризику, навіюваності, конформності поведінки групи однолітків, самотності; низьким рівнем комунікативної соціальної компетентності; прогностичною некомпетентністю, нездатністю дитини прогнозувати та планувати своє майбутнє; низькою мотивацією навчання у ЗЗСО, негативним ставленням до вчителя тощо.

Таким чином, аналіз наукової літератури, а також власний досвід роботи показав, що психологічний портрет підлітків, схильних до різних форм девіантної поведінки, характеризується такими особливостями: високим рівнем агресивності, тривожності, неадекватної самооцінки, схильності до ризику, навіюваності, конформності поведінки групи однолітків, самотності; низьким рівнем комунікативної соціальної компетентності; прогностичною некомпетентністю, нездатністю дитини прогнозувати та планувати своє майбутнє; низькою мотивацією навчання у ЗЗСО, негативним ставленням до вчителя тощо.

Внаслідок діагностики проведеної нами на констатуючому етапі експерименту ми підтвердили першу частину нашої гіпотези про те, що сучасні умови навчання у загальноосвітній школі: освітній та виховний процеси, можливості самореалізації та соціалізації – не сприяють викоріненню девіантної поведінки підлітків.

В результаті тестування підлітків ми виявили, що у певної групи школярів було виявлено високий рівень шкільної тривожності (45 осіб – 22,5%), схильності до асоціальної поведінки (66 осіб – 33,0%), тривожності (86 осіб –43,0) %), потреби у пошуках відчуттів (64 особи – 32,0%), агресивності (56 осіб – 28,0%),

суб'єктивного відчуття самотності (44 особи – 22,0%).

Також у учнів був виявлений низький рівень комунікабельності (36 осіб – 18,0%), емоційної стійкості (40 осіб – 20,0%), високої нормативності поведінки (61 людина – 30,5%), сміливості (44 особи – 22, 0%), довірливості (51 особа - 25,5%), самоконтролю (62 особи - 31,0%), мотивації навчання у школі (90 осіб - 45,0%), оцінки вчителя з гностичного (62 особи - 31, 0%), емоційного (68 осіб – 34,0%) та поведінкового (72 особи – 36,0%) компонентах.

У певної частини піддослідних дітей було виявлено неадекватну самооцінку (завищена - у 64' осіб (32,0%) та занижена - у 37 осіб (18,5%)).

Кореляційний аналіз даних показав, що чим вищий рівень шкільної тривожності дитини в школі, тим нижчий рівень прояву комунікабельності (-0,403 бала), емоційної стійкості (-0,504 бала), високої нормативності поведінки (-0,617 бала), високим самоконтролем (-0,652 бала) , адекватної самооцінки (-0.379 бала), комунікативної соціальної компетентності (-0,616 бала), мотивації навчання у школі (-0,654 бала), гностичним (-0,685 бала), емоційним (-0,668 бала) та поведінковим (-0,685 бала).

Водночас прояв шкільної тривожності має взаємозв'язок із проявами у дитини боязкості (0,588 бала), підозрілості (0,640 бала), тривожності за фактором О (0,609 бала), тривожності (0,685 бала), потреби у пошуках відчуттів (0,672 0,535 бали) та самотності (0,643 бали).

Також нами було виявлено, що при позитивному сприйнятті та відношенні дитини до вчителя знижується рівень шкільної тривожності, потреби у пошуках відчуттів, агресії, самотності, тривожності та збільшується прояв шкільної мотивації, емоційної стійкості, товариськості, високої нормативності поведінки.

Таким чином, ми виявили, що сприятливе середовище навчання та виховання дитини в школі допомагає знизити у неї ті особистісні патерни, які впливають на формування у підлітка девіантних форм поведінки.

За підсумками формуючого та контрольного етапів експерименту нами

було підтверджено нашу гіпотезу про те, що корекція девіантної поведінки підлітків на базі загальноосвітньої школи досягається за рахунок зниження рівня шкільної тривожності; підвищення шкільної мотивації, емоційної стійкості, комунікабельності.

У рамках проведення формуючого експерименту нами було виділено такі напрямки роботи:

1. Для вирішення проблем, пов'язаних із навчанням та міжособистісними відносинами адміністрації школи, педагогічного складу з учнями середніх класів, нами було розроблено спеціальний педагогічний тренінг. Цілі педагогічного тренінгу: розвиток професійних та особистісних якостей педагога; формування у педагогів комунікативних навичок, які допомагають їм спілкуватися з учнями, батьками дітей та колегами по роботі. Також педагоги пройшли курси підвищення кваліфікації за такими напрямами: “Діяльність класного керівника в умовах сучасної школи”; «Особистісно-орієнтовані технології навчання у середній школі»; «Реалізація компетентнісного підходу у викладанні предметів курсу середньої школи»; "Педагогічна підтримка учнів середньої школи".

2. Для вирішення проблем, пов'язаних з міжособистісними відносинами підлітків у школі був розроблений спеціальний соціально- психологічний тренінг Цілі тренінгу: розвиток у підлітків навичок спілкування, висловлювання та усвідомлення своїх почуттів, прийняття та розуміння почуттів оточуючих людей; формування у підлітків навичок самопізнання, самореалізації та саморозвитку; розвиток у підлітків мотивації до досягнення позитивно спрямованих життєвих цілей

3. Для вирішення проблем, пов'язаних з відсутністю середовища для неформального спілкування та творчого розвитку та самореалізації підлітків у рамках загальноосвітньої установи адміністрацією школи було розроблено систему гуртків і секцій. Ціль виховної системи - особистість, здатна будувати життя, гідне людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрушко Я. Емпіричне дослідження психологічних особливостей агресивності студентської молоді. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2018. № 6. С. 153–162.
2. Апетик Н. М. та ін. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями. Чернівці: Рута, 2000. 41 с.
3. Асєєва Ю.О. Девіантність як проблема соціалізації. Соціалізація молоді в умовах розбудови демократичної правової держави: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців. (Одеса, 10-15 жовтня 2007 р.) Одеса : Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. С. 17–20.
4. Аутоагресивна поведінка підлітків [Текст]: монографія / О. В. Погорілко, А.М.Скрипніков, Л.О. Герасименко, Р.І.Ісаков. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 141 с. URL: https://psychiatry.umsa.edu.ua/storage/resources/files/LUk8Z7IUdwbsTTphPXGve0wbEaF7pfbjHDrunoHu.pdf
5. Аутоагресивна поведінка підлітків [Текст]: монографія / О. В. Погорілко, А.М.Скрипніков, Л.О. Герасименко, Р.І.Ісаков. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 141 с.
6. Аутоагресивна поведінка підлітків: монографія / О.В. Погорілко, А.М.Скрипніков, Л.О. Герасименко, Р.І.Ісаков. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. 141 с.
7. Афанасьєва В.В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2009. № 1. С. 47-52.
8. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.

9. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. К.: МАУП, 2006. 88 с.
10. Веред І.С., Кушнір Ю.В. Соціологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Донецьк: КІЦ, 2013. 192 с.
11. Волошенко М.О. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки: навчальний посібник до тренінг-курсу. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. 130 с.
12. Волченко, Л. П. (2014). Соціально-нормативна поведінка старших школярів та соціальнопсихологічні впливи. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки, (121), С. 69-72.
13. Вольнова Л. М. Вплив групи однолітків на виникнення девіантної поведінки у підлітковому середовищі/ Социально-педагогические проблемы детей и молодежи : 62 [сб. науч. трудов]. Вып. 4. Часть 1. Ростов-на-Дону, 2008. С. 66-71. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7065
14. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 188 с. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12327/Volnova_profilactika%20deviant.1%20chast.Teoriya.PDF;jsessionid=22E58E54B11F84815A27845B1A8AFC74?sequence=1
15. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. ІІ. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 193 с.

16. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 188 с.
17. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.- метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 188 с. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12327/Volnova_profilactika%20deviant.1%20chast.Teoriya.PDF;jsessionid=22E58E54B11F84815A27845B1A8AFC74?sequence=1
18. Вольнова, Л. М. (2015). Виявлення ознак важковиховуваності у підлітків як передумова профілактики їх девіантної поведінки. Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, (29).
19. Гарасимів, Т. З. (2012). Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ.
20. Гарькавець С.О. Передумови формування девіантної поведінки особистості в юнацькому віці. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Т. XIII, Ч. 5. Київ, 2011. С. 63-70.
21. Гетта В. Г., Єрмак С. М. Засоби запобігання девіантної поведінки молоді. Технології професійної діяльності: теорія і практика : зб. академії пенітенціарної служби. Чернігів, 2020. С. 220– 224.
22. Гилинский Я. Соціологія девіантної поведінки. СПб. : Питер, 2009. 507 с.

23.Головко Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. / Н. І. Головко. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/prof_pravopor.pdf

24.Головко Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. / Н. І. Головко. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.

25.Гольдштейн А. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам. К.: Либідь, 2002.520 с.

26.Гридковець Л. Деструктивний вплив культового мислення на духовно-психологічні процеси особистості в період особистісних криз. URL: https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/180/Grydkovec_Destructive%20Influence.pdf

27.Девіантна поведінка: історія, теорія, практика: матеріали конференції / за ред. Максимової Н.Ю., Грись А.М., Максим О.В.-Київ, 2021.- 106с.

28.. Денисов І.Г. Біологічні чинники девіантної поведінки та профілактика їх виявлень у вихованні громадської спрямованості у підлітковому віці. Пост методика. 2002. № 7–8 (45–46). С. 207–212.

29.Єрмак С. М. Напрями профілактики соціально негативних форм девіантної поведінки неповнолітніх. Кримінальне право: традиції та новації: матеріали III міжнар. круглого столу, присвяченого вшануванню пам’яті видатного вченого, Героя України, академіка В.В. Сташиса, м. Чернігів, 7–8 верес. 2017 р. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. С. 125–127.

30.Жданова І. В. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти. Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія. 2018. Вип. 43, ч. II. С. 110–128.

31.Жилина Н.Ю. Савельева , И.В, Худаева М.Ю. Детерминация делинквентного поведения несовершеннолетних. Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2017.

No 3 (82). С. 97–102. Available from: https://www.researchgate.net/publication/318013927_ Determinacia_delinkventnogo_povedenia_nesoversennoletnih

32. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
33. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
34. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/sites/unicef.org.ukraine/files/2020-07/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0% BA_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B4%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81 %D1%82%D0%B2%D1%83_0.pdf
35. Капська А.Й. Соціальна робота: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
36. Ківенко Н.В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма : монографія / Н.В. Ківенко, І.І. Лановенко, П.В. Мельник. Ірпінь : Академія державної податкової служби України. 2002. 134 с.
37. Квітковська Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів (умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція): Навчально- методичний посібник / Н.В.Квітковська. Миколаїв, 2010. 240 с.

38. Квітковська, Н. В. Психологія девіантної поведінкі учнів (умови, причини, Особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція). Миколаїв. 2010.
39. Ківенко Н.В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України. 2020. 134 с
40. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: Учебник и практикум для вузов, 5-еиздание. -М.: Юрайт, 2017. 290 с.
41. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород: Патент, 1998. 195 с.
42. Кошова І. В., Кресан О. Д. К 76 Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.
43. Кошова І. В., Кресан О. Д. К 76 Психологія девіантної поведінки: Навчально-методичний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 226 с.
44. Кошова І.В. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2009. 167 с.
45. Кузьменко В.В. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб.. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. 68 с.
46. Кузьменко В.В. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. / В.В.Кузьменко, О.В.Диса, І.О.Шинкаренко. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. 68 с.
47. Лещук Н. О. Статеве виховання і репродуктивне здоров’я підлітків та молоді : навч. посіб. / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, О. А. Голоцван, Я. М. Сивохоп. К., 2014. 136 с.

48. Лєбєдєв Д.В., Назаров О.О., Тімченко О.В., Христенко В.Є., Шевченко І.О. Психологія суїцидальної поведінки: Посібник /За заг. ред. проф. О.В.Тімченка. Харків, 2007. 129 с.
49. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/0564/1412
50. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
51. Луценко Ю.А. Організація профілактичної і корекційної роботи з дітьми з різними проявами девіантної поведінки // Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України) [Електронний ресурс] / авт. кол.: О. П. Абухажар, Н. М. Акімова, В. В. Білецька та ін ; упор.: В. Г. Панок, Ю. А. Луценко К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. С.5-11.
52. Лякішева А. В. Соціальна поведінка: сутність, типологічні та видові ознаки. Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2012. № 2. С. 23-26. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzspp_2012_2_7.pdf
53. Максимова Н. Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами: методичні рекомендації. Київ, 1997. 136 с. 2
54. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навчальний посібник. Київ: ВПУ «Київський унт», 2002. 308 с.
55. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник. К.: Либідь, 2011. 520 с.

56. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2011. 520 с.
57. Максимова Н.Ю.Теоретико-методологічні підходи до визначення психологічних механізмів адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища // Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища : монографія / Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І.Ф. [та ін.] ; за ред. Н. Ю. Максимової. К.: Педагогічна думка, 2015. С.7-29.URL:http://library.mdu.edu.ua/Documents/NAPN/institut%20psihologii/monograf/%14D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%
D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC%D0%B8.pdf
58. Максимова, Н. Ю. (2011). Психологія девіантної поведінки. Київ: Либідь.
59. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів / Автори-упоряд.: Оксана Степанюк, Оксана Мельниченко. Київ, 2020. 132 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/471051.pdf
60. Молчанов С. В., Алмазова О. В., Войскунский А. Е., Поскребышева Н. Н. Роль личностных особенностей подростков в переработке социальной информации в интернет-коммуникации. Национальный психологический журнал. 2018. № 4 (32). С. 3–15. doi: 10.11621/npj.2018.04001.
61. Молчанов С. В., Войскунский А. Е., Маркина О. С., Бородина А. С. Особенности когнитивной переработки социальной информации подростками с разным уровнем морального развития. Национальный психологический журнал. 2019. № 4 (36). С. 3–11. doi: 10.11621/npj.2019.0401.

62. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості / стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / Богданов С.О. та ін.; заг. ред.: Чернобровкін В.М., Панок В.Г. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.
63. Підласий І. П. Корекція девіантної поведінки молодших школярів: Експериментальні матеріали. Черкаси: ЧДГУ, 2002. 44 с.
64. Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі : методичні рекомендації / Дроздов О. Ю., Живолуп Л. В., Ніжинська О. В., Сухенко Я. В.; за ред. Я. В. Сухенко. Полтава : ПОІППО, 2011. 80 с.
65. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін : монографія / Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І.Ф., Литвинчук Л.М., Рябовол Т.А., Філоненко Л.А., Максим О.В., Щербина-Прилука В.М.; за ред. Н. Ю. Максимової. К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с.
66. Пугачов Д.Л. Експериментальне дослідження особливостей формування образу «Я» комп'ютерно-залежними молодшими підлітками. Технології розвитку Інтелекту.- Том 2, № 3(14) (2016). URL: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/view/19
67. Романчук О. І. Схема-терапія: модель роботи з часткою «зранена внутрішня дитина» в осіб, які зазнали хронічного скривдження та занедбання в дитинстві. Вестник Ассоциации психиатров Украины. 2013. № 4. С. 27–34.
68. Руденко Л.М. Біхевіоральний підхід до вивчення агресивної поведінки розумово відсталих дітей/ Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. Вип. 28. С. 332–37. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_28_72

69. Седих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-е вид., доп. К.: Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.
70. Седих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-е вид., доп. К.: Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с.

ДОДАТКИ

Тренінг для учнів з девіантною поведінкою : «Як перемогти насильника в собі».

Мій улюблений світ — без насильства,
Без жорстокості, болю і зла,
Де народом заспівана пісня
Містить тільки хороші слова…
І. Супрун

Працюючи з різними категоріями дітей, стикаємося з проблемою — вони не знають як форм жорстокого поводження, так і законодавчої бази з цього питання. А внутрішня пасивність і страх перед наслідками розголошення ситуації, а також брак знань щодо органів та установ, що захистять і допоможуть у складній ситуації, сприяють замовчуванню проблем. Це спричиняє безліч негараздів (зокрема психологічних) у майбутньому.

Основні завдання нашого тренінгу: усвідомити факти насильства щодо себе та інших, нейтралізувати думку «таке тільки в мене трапилось», навчити учасників говорити про насильство. Також обов'язковим є повідомлення наприкінці заняття адрес і телефонів, за якими слід звертатись по допомогу

Мета: формувати в молодіжному середовищі позитивний імідж здорової людини, діагностувати форми насильства та виявляти дітей, які перебувають у несприятливих умовах, в екстремальній ситуації, ознайомити з різними видами насильства.

Орієнтовний вік : 7-9 класи.

Час: 60 хв

Матеріали: 4—5 аркушів ватману; бейджики; журнали, з яких можна вирізати картинки, аркуш паперу формату А4 на кожного, клей, ножиці, маркери.

Вправа «Моє ім'я»

Назвіть своє ім'я, особливості вашої поведінки чи зовнішності, які починаються з тієї самої літери, що й ваше ім'я.

Правила

Група формулює правила, за якими планує працювати. Якщо учасники не вказують якогось із основних правил, ведучий/тренер називає його сам.

Очікування

Запис та озвучення очікувань учасників від тренінгу.

Гра «Поміняйтесь місцями»

Вправа на розігрів групи, активізацію

Ведучий пропонує якомога швидше помінятись місцями (не домовляючись) тим, хто: має руде волосся, любить морозиво тощо. Називайте ознаки, притаманні якомога більшій кількості учасників.

Діти 11—12 років, намагаючись зайняти місце, частіше за все не звертають уваги на інших, тому можливі зіткнення на шляху до вільного стільця, штовхання. Слід обговорити почуття обох сторін умовної сутички, наголосити,

що, піддаючись прагненню досягти бажаної мети, не потрібно забувати про своїх друзів.

Вправа «Колаж почуттів»

Кожній дитині пропонують зробити (з фотографій, картинок із журналів) колаж будь-якого почуття, що стосується насильства. Потім учасники вгадують, яке це почуття, яким чином отримана картинка виражає його, хто зображений на колажі — жертва чи людина, котра скоїла насильницький акт. Якщо діти побачили в цих ілюстраціях інші почуття, запропонуйте їм пояснити свою думку.

Тест «Насильство»

Цей елемент зустрічі є не лише діагностичним, а й активізує знання учасників тренінгу, що допомагає провести наступний етап не лише методом міні-лекції, а й методом мозкового штурму.

Ведучий. Дайте відповіді на запитання («так» або «ні»), наведені нижче.

1. Чи карають фізично твоїх друзів їхні батьки?
2. Тебе ображають твої брат чи сестра?
3. Чи було так, що батьки ставилися до тебе байдуже?
4. Чи було так, що близькі родичі ставилися до тебе байдуже?
5. Твої батьки лають тебе?
6. Чи можеш ти сказати про свою родину, що вона неприязно ставиться до тебе?
7. Чи траплялося так, що вдома з тебе насміхалися?
8. Чи є в тебе знайомі, чиї батьки знущаються, постійно ображають їх?
9. Чи були ви вдома свідками насильства (фізичних ушкоджень)?

Міні-лекція «Що таке насильство?»

Можна виділити чотири типи жорстокого поводження з дітьми.

1. Фізичне насильство — невипадкове завдання тілесних ушкоджень.
2. Сексуальне насильство — використання людини для отримання сексуального задоволення.
3. Занедбаність — нездатність батька або особи, яка доглядає за дитиною, забезпечити основні потреби дитини в їжі, одязі, житлі.
4. Психологічне насильство — відсутність у родині доброзичливої, здорової атмосфери. Може виявлятися у:

• зневазі — послідовній нездатності батьків чи особи, яка здійснює догляд, забезпечити дитині необхідну підтримку, увагу, турботу;

• жорстокому поводженні — хронічних приниженнях, образах і висміюванні дитини, знущанні з неї.

Груповий малюнок «Насильство»

Запропонуйте зробити спільний малюнок на задану тему, розподілити ролі у процесі створення.

Завдання вчить домовлятись і дає психотерапевтичну можливість спостерігати, яку стратегію використовує кожна дитина, а також сприяє зближенню учасників групи. Ця вправа може стати початком відреагування.

Вправа «Скульптура».

Необхідно з учасників сьогоднішньої зустрічі зробити скульптуру, використовуючи всіх як глину. Назва скульптури — «Ми проти насильства».

Обговорення.

Підсумок

— Де ви можете застосувати отримані сьогодні знання?

— Чи виправдались ваші очікування?

— Що найбільше запам’яталося?

Прощання «Передай імпульс по колу»

Учасники зустрічі стають у коло та беруться за руки. Потиском по колу передають «імпульс», на знак єдності та прощання.

Назвіть адреси і телефони, за якими слід звертатись у разі виникнення складних ситуацій.